

Appreciatie-onderzoek naar de komst van de wolf

Kwalitatief en kwantitatief onderzoek onder
de Nederlandse bevolking

Uitgevoerd voor het Ministerie van
Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

Uitgevoerd door: Intomart GfK bv

Projectnummer: 28393

Datum: 23-2-2012

© Auteursrecht voorbehouden

Niets uit dit document mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de hiervoor genoemde instanties.

INHOUD

	Pagina
Samenvatting, conclusies en aanbevelingen	5
Hoofdstuk 1. Inleiding	11
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	11
1.2 Doelstellingen van het onderzoek	11
1.3 Opzet en uitvoering van het onderzoek	12
1.4 Leeswijzer	13
Hoofdstuk 2. Resultaten	15
2.1 Houding ten opzichte van natuur in het algemeen	15
2.2 Mening over wilde dieren in Nederland in het algemeen en specifiek over wolven	20
2.3 Invloed op gedrag van wolven in eigen omgeving	27
2.4 Reactie op eventuele schade en overlast door wolven	30
2.5 Kennis over wolven	32
2.6 Reactie op beeldmateriaal en informatie over wolven	33
2.7 Eindoordeel	35
2.7.1 Invloed van informatie en vragen	35
2.7.2 Wat te doen als het gaat om de komst van de wolf naar Nederland	39

BIJLAGEN:

1. Onderzoeksverantwoording
2. Nauwkeurigheid van de uitkomsten en nomogrammen
3. Vragenlijsten
4. Resultaten interviews stakeholders

Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

Samenvatting houding t.o.v. de komst van de wolf

Achtergrond, doel en opzet van het onderzoek.

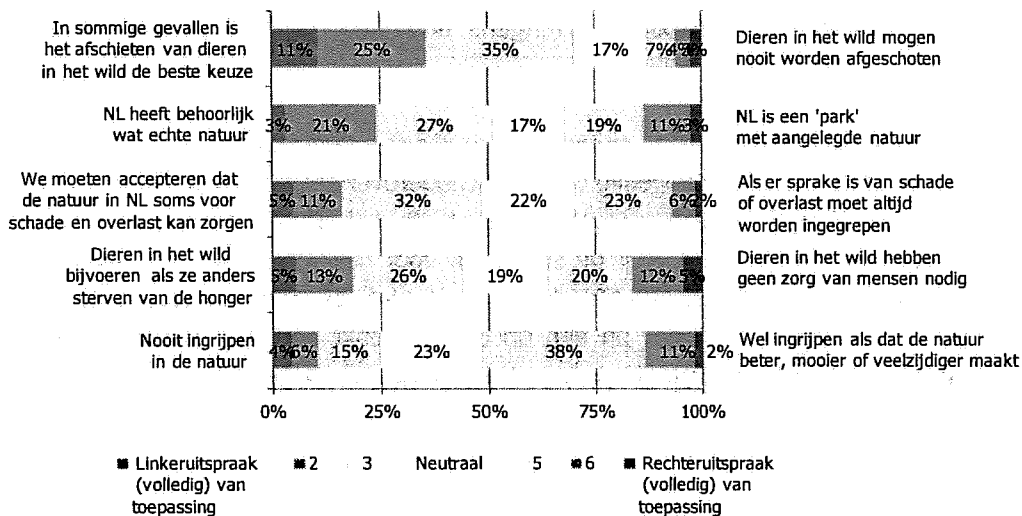
De kans is groot dat er de komende jaren wolven naar Nederland zullen komen. De Tweede Kamer heeft aangegeven dat zij vindt dat het ministerie van EL&I goed voorbereid moet zijn op de komst van wolven. EL&I heeft daarom onder andere een onderzoek laten uitvoeren naar de meningen, houdingen en emoties van burgers rond wolven in Nederland. Het onderzoek bestaat uit twee delen: een kwalitatief onderzoek door middel van telefonische interviews onder zeven stakeholders en vier focusgroepen onder burgers, en een kwantitatief online onderzoek onder 901 burgers.

Houding ten opzichte van natuur in het algemeen

Er is redelijk veel interesse voor en bezorgdheid over de natuur. Vergeleken met de hoeveelheid interesse voor andere maatschappelijke onderwerpen zoals gezondheidszorg, onderwijs en economie, staat de belangstelling voor de natuur in de middenmoot. Dat wat onder natuur wordt verstaan is divers: heide, bos, strand, duinen, rivieren en meren zijn zeker 'natuur'; ook vinden veel mensen dat weilanden, akkers en parken in dorpen en steden tot de natuur mogen worden gerekend.

Als eerst verantwoordelijke voor de natuur ziet men Staatsbosbeheer. Daarnaast hebben ook de provinciale en landelijke overheid en andere beheerders van natuurgebieden een rol. Weinigen zien boeren als verantwoordelijk voor de natuur. Als we kijken naar verschillende voorgelegde acties, dan zien we dat er vooral veel steun is voor het afschieten van dieren in bepaalde situaties. Een kleiner deel is voor het bijvoeren van dieren. Een meerderheid steunt het voorstel om in te grijpen als dat de natuur beter, mooier of veelzijdiger maakt (zie figuur a).

Figuur a: Houding ten opzichte van de natuur in Nederland (basis: Nederland representatief, n=601)

Houding ten opzichte van de komst van de wolf

Een op de drie Nederlanders vindt dat wolven thuishoren in Nederland.

Bijna de helft van de Nederlanders (45%) vindt dat de wolf welkom is in Nederland, een derde is tegen de komst van de wolf en een kwart staat hier neutraal tegenover. Er is nauwelijks verschil in meningen tussen degenen die wonen in een gebied waar wolven in de toekomst voor kunnen komen en alle inwoners van Nederland.

Het belangrijkste argument voor het welkom heten van de wolf is dat de natuur zelf bepaalt of dit dier wel of niet weer naar Nederland komt. Er is een breed scala aan argumenten tegen de wolf, zoals gevaar voor mens en dier, overlast en te weinig ruimte. Opvallend is dat mensen zelf niet vaak als tegenargument aangeven dat ze bang zijn voor wolven, maar wel denken dat dit voor anderen een belangrijk argument is om tegen de wolf te zijn.

Over de vraag of er genoeg ruimte in Nederland is voor de wolven wordt heel verschillend gedacht: ongeveer de helft vindt van wel en ongeveer de helft vindt van niet. Ook over het gewenste aantal wolven lopen de meningen uiteen: één op de zeven wil geen enkele wolf, ongeveer de helft denkt aan één tot 20 wolven en bijna een kwart heeft geen mening. Meer dan 20 wolven is slechts voor weinig mensen acceptabel. Ongeveer de helft van de bevolking verwacht dat er over vijf jaar wolven in het wild voorkomen in Nederland.

Invloed op gedrag van wolven in eigen omgeving

Ongeveer de helft van de mensen in Nederland zou gaan recreëren in een gebied als er wolven zijn, ongeveer een derde niet en een op de vijf staat hier neutraal tegenover. Onder degenen die tegen de komst van de wolf zijn, zou tweederde niet gaan recreëren in een gebied waar wolven zijn.

Een ontmoeting met een wolf zou men vooral spannend en bijzonder vinden; een meerderheid wil dit graag meemaken. Ruim een derde vindt de ontmoeting (ook) eng of heel eng. De meeste mensen in Nederland verwachten overigens nooit iets te merken van wolven in Nederland.

Invloed wolven in Nederland algeheel: is er sprake van schade en overlast?

Het merendeel verwacht dat één wolf weinig of geen schade/overlast zal veroorzaken; indien er meerdere wolven zijn, slaat dit om en verwacht bijna de helft veel of heel veel schade.

De meningen over wie moet betalen voor de schade of voor het voorkomen van schade zijn verdeeld: een derde vindt dat dit het bedrijfsrisico is voor een boer, bijna de helft vindt dat de overheid grote schade moet vergoeden en één op de vijf denkt aan de overheid bij iedere schade, groot of klein. Bij preventie zijn de verhoudingen ongeveer gelijk.

Kennis over wolven

Men vindt de eigen kennis over wolven beperkt: de helft van de respondenten geeft aan dat ze weinig of heel weinig over wolven weten en vier op de tien vindt dat ze niet veel en niet weinig over wolven weten. Desondanks worden de meeste stellingen waarin kennis over wolven wordt getoetst, grotendeels juist beantwoord.

Eindoordeel en invloed van informatie

Mensen zijn na het geven van informatie over wolven positiever over de komst van de wolf dan vooraf. Ruim 10 procent verandert (licht) van mening. Met name informatie over de manier waarop wolven jagen en hoe ze met mensen omgaan, beïnvloedt de mening positief.

Een groot deel van de mensen in Nederland vindt voorlichting belangrijk als de wolf in Nederland komt en zegt behoefte te hebben aan meer informatie over wolven; een minderheid geeft aan dat het onderwerp wolven hen niet of nauwelijks interesseert.

De meerderheid van de mensen is van mening dat alles zo gehouden moet worden als nu en dat er niets bijzonders moet gebeuren wat betreft de wolf in Nederland. Weinig mensen vinden dat wolven afgeschoten moeten worden zodra ze in Nederland komen of dat wolven actief moeten worden uitgezet. Gevraagd naar de soort situaties waarin wolven mogen worden afgeschoten is dat met name als ze overlast veroorzaken in woonwijken en als ze kinderen bedreigen.

Belangrijkste verschillen naar achtergrondkenmerken

Hoger opgeleiden en mannen staan positiever tegenover de komst van de wolf dan lager opgeleiden. Ouderen zijn juist vaker tegen de komst van de wolf. Deze verschillen uit zich bij de lager opgeleiden en ouderen ook in de argumenten en verdere overtuigingen rond de wolf. Zo vinden lager opgeleiden en ouderen vaker dat er te weinig ruimte is voor de wolf in Nederland, zouden zij minder snel recreëren in een gebied waarin wolven voorkomen en denken zij vaker dat wolven (veel) schade veroorzaken. Lager opgeleiden en ouderen vinden ook vaker dat er tegen de wolf mag worden opgetreden, bijvoorbeeld door deze tegen te houden, weg te jagen of af te schieten. Bij vrouwen is het verschil met name dat ze aangeven minder te weten en minder geïnteresseerd te zijn in wolven dan mannen en dat ze minder vaak zouden recreëren in een gebied met wolven.

Op het gebied van voorlichting en tijdsbesteding vanuit de overheid verschillen de lager opgeleiden en de ouderen wel: waar lager opgeleiden vooral tegen het besteden van geld en tijd aan de wolf zijn, willen ouderen juist goed worden voorgelicht. Wat natuurbeheer in het algemeen betreft, zien ouderen vaker (ook) een rol weggelegd voor Natuurmonumenten en de boeren en noemen hoger opgeleiden vaker de overheden dan lager opgeleiden.

We zien verder dat mensen die de kans op de komst van wolven in Nederland hoger inschatten, iets positiever zijn over de komst van de wolf. Wellicht komt dit (mede) doordat zij vaker vinden dat er genoeg ruimte is in Nederland voor wolven; mensen die verwachten dat er geen wolven zullen komen, vinden Nederland vaker te klein voor wolven in het wild. Degenen die de kans op wolven klein inschatten vinden voorts vaker dat wolven mogen worden tegengehouden, teruggebracht of afgeschoten, mochten ze toch naar Nederland komen. Tot slot zijn de mensen die de kans op de komst van wolven in Nederland hoger inschatten, iets meer geïnteresseerd in informatie over wolven.

Er is slechts een klein verschil in houding ten opzichte van de wolf tussen bewoners van heel Nederland en bewoners van potentiële wolvegebieden (gebieden waarvan wordt ingeschat dat de wolf zich er zou kunnen vestigen): bij beide groepen is het percentage voorstanders ongeveer even groot, maar de bewoners van potentiële wolvegebieden zijn wel overtuigender positief (de wolf is vaker 'zeer welkom'). Bewoners van potentiële wolvegebieden vinden verder vaker dat de natuur bepaalt of de wolf weer terugkomt, verwachten iets minder vaak dat wolven in Nederland zullen komen, vinden verschillende aspecten rond de wolf vaker spannend en willen in minder situaties dat wolven worden afgeschoten.

De informatie over het contact tussen mens en wolf heeft bij mensen woonachtig in potentiële wolvegebieden vaker invloed gehad dan bij de mensen uit heel Nederland. Mensen uit potentiële wolvegebieden zijn ook meer geïnteresseerd in informatie over wolven en staan positiever tegenover het besteden van tijd en geld aan wolven door de overheid.

Er zijn in dit onderzoek nauwelijks verschillen tussen mensen die in stedelijke gebieden wonen en mensen die op het platteland wonen.

Conclusies en aanbevelingen

De natuur leeft in Nederland. Men vindt dat overheden medeverantwoordelijk zijn voor het beheer van de natuur en van de dieren in het wild. De voorkeur gaat er evenwel naar uit dat de overheid niet teveel ingrijpt in de natuur. Als de overheid actie onderneemt gelden er een aantal randvoorwaarden, zeggen onze respondenten:

- Leg vanuit de overheid goed uit waarom je precies wat doet als je ingrijpt in de natuur. Burgers vinden ingrijpen vaak niet erg als het leidt tot een verbetering van de natuur en staan niet afwijzend tegen het afschieten van dieren in bepaalde situaties. Voor het bijvoeren van dieren is niet veel steun; dus als dat toch gebeurt, moet de meerwaarde hiervan goed worden toegelicht.
- Werk samen met andere organisaties. Staatsbosbeheer wordt gezien als de belangrijkste organisatie op het gebied van natuurbeheer. Natuurmonumenten wordt vaak genoemd. Boeren en jagers spelen volgens veel minder burgers hierin een rol.

Over de komst van de wolf zijn de meningen verdeeld. Er is niet veel emotie rond de komst van de wolf. De meeste mensen vinden dat ze niet veel weten over wolven. Uit het onderzoek bleek duidelijk dat het geven van informatie en/of mensen aan het denken zetten over wolven de mening kan beïnvloeden. Meer informatie leidt tot meer acceptatie van de wolf. Met name informatie over hoe wolven jagen en hoe ze met mensen omgaan, beïnvloedt de opinie.

Aanbevelingen op het gebied van communicatie zijn:

- Bied objectieve en feitelijke informatie over wolven; dit kan voorkomen dat er onrust en polarisatie ontstaat bij de komst van de wolf. Met name ouderen zijn geïnteresseerd in wolven; daarnaast zijn de lager opgeleiden een belangrijke doelgroep, want zij geven vaak aan tegen de wolf te zijn. Een deel van de informatie kan nu al worden verspreid, een deel is vooral relevant op het moment dat een wolf zich in Nederland vestigt.
- Geef duidelijk aan wat de rol en houding is vanuit de overheid: men is geen voorstander van het uitzetten van wolven en tegen het afschieten van wolven. Maak duidelijk dat de overheid dit niet van plan is en geef aan wat de overheid wel wil bereiken en wat de overheid daartoe doet. Maak ook duidelijk wat de overheid zal doen als er meer wolven komen, als wolven overlast of schade veroorzaken en wie dan de schade betaalt.
- Werk samen met andere landen om informatie te verzamelen en beheersplannen af te stemmen over wolven.

Bij het geven van informatie adviseren wij geen verschil te maken tussen mensen woonachtig in gebieden waarin wolven zouden kunnen voorkomen en mensen woonachtig in de rest van Nederland of tussen stad en platteland, aangezien de verschillen in de houding tussen deze groepen klein zijn. Wel kan er verschil worden gemaakt naar ouderen en jongeren en lager en hoger opgeleiden: tussen die groepen zijn er meer verschillen in houding ten opzichte van de wolf en in informatiebehoefte.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Recent is er voor het eerst sinds 1897 weer een wolf gespot in Nederland. De kans is groot dat er de komende jaren vaker wolven in Nederland zullen voorkomen. De komst van de wolf maakt gemengde reacties los: zo zien sommigen de komst van de wolf als een illustratie dat het natuurbeleid succesvol is en als mogelijk toekomstige toeristische trekpleister, anderen zien het als een bedreiging voor mensen en dieren of als een concurrent in de jacht.

De Tweede Kamer heeft aangegeven dat zij vindt dat het ministerie van EL&I goed voorbereid moet zijn op de eventuele komst van wolven en zoveel mogelijk proactief met dit thema moet omgaan. Dit houdt in dat EL&I vooruitziet hoe om te gaan met de verschillende reacties die de aanwezigheid van wolven kan oproepen bij de diverse soorten groeperingen in het land en met de mogelijke praktische en economische consequenties. Onderdeel van deze voorbereiding is om de emoties van de verschillende groepen burgers en de invloed die diverse soorten informatie kan hebben op burgers in kaart te brengen.

Dit gebeurt door middel van een onderzoek, dat uit twee delen bestaat: een kwalitatief vooronderzoek en een kwantitatief onderzoek. Het kwalitatieve onderzoek behelsde zeven telefonische interviews en vier focusgroepen. Het kwantitatieve onderzoek bestaat uit 901 online interviews.

1.2 Doelstellingen van het onderzoek

De doelstellingen van de zeven interviews met de stakeholders waren:

- het verzamelen van input (argumenten en informatie) die in het verdere onderzoekstraject met de burgers kan worden gebruikt;
- het inventariseren van de meningen van de groep stakeholders.

De doelstellingen van de vier focusgroepen waren:

- het inventariseren van de meningen, emoties en kennis van burgers over (ontwikkelingen in) de natuur en specifiek de komst van de wolf;
- bepalen welke informatie en argumenten de meningen van de burgers kunnen beïnvloeden;
- inventariseren van verwachtingen bij en wensen voor rolverdeling en taken van de centrale overheid, de provincies en andere organisaties;
- verzamelen van input voor beleid en communicatie/voorlichting rond issues in de natuur, zoals de komst van de wolf.

De doelstellingen van het kwantitatieve onderzoek waren om de vier hierboven genoemde aspecten te kwantificeren. Dit deel van het onderzoek moest onder andere antwoord geven op de volgende vragen:

- Welk percentage burgers steunt de komst van de wolf en welk percentage is er tegen?
- Hoe groot is de rol die de verschillende argumenten en aspecten spelen bij deze meningen?
- Hoeveel kennis is er aanwezig bij de burgers over wolven (in Nederland)?
- Welk deel van de Nederlanders wordt beïnvloed door de (nieuw gegeven) informatie en/of argumenten over wolven (in Nederland) en hoe sterk beïnvloeden de verschillende argumenten en andere aspecten van de gegeven informatie de mening van de burger over wolven in Nederland?
- Is er een verschil tussen de mening van Nederlanders woonachtig in de omgeving waar een wolf mogelijk voor kan komen en de mening van bewoners van de rest van Nederland?
- Hoe is de samenhang tussen de mening over de komst van de wolf en de relevante achtergrondgegevens (zoals leeftijd / opleiding / geslacht, maar ook houding en gedrag ten opzichte van de natuur en natuurbescherming)?

1.3 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Het *kwantitatieve* onderzoek is uitgevoerd door middel van zeven individuele telefonische interviews met stakeholders en vier focusgroepen met burgers. De interviews duurden ongeveer 35 minuten en de focusgroepen twee uur. Zowel de interviews als de focusgroepen werden gehouden aan de hand van een vooraf afgestemde checklist. Het veldwerk heeft plaatsgevonden in de periode 21 november – 30 november 2011. De focusgroepen zijn uitgevoerd in Arnhem (2 focusgroepen) en in Hilversum (2 focusgroepen)

Het *kwantitatieve* onderzoek is via internet (CAWI) uitgevoerd. De resultaten van het kwalitatieve onderzoek hebben als input gediend voor de conceptvragenlijst. De vragenlijst is opgesteld door DPC, EL&I en Intomart GfK. De steekproef is getrokken uit het Intomart GfK online panel. Het onderzoek heeft plaatsgevonden onder 901 respondenten die de vragenlijst volledig hebben ingevuld, waarvan 601 respondenten landelijk representatief (op leeftijd, opleiding, geslacht en regio) en 300 respondenten uit gebieden waar de wolf in de toekomst mogelijk kan voorkomen. Beide steekproeven zijn zoveel mogelijk representatief getrokken en na afloop gewogen. Het veldwerk heeft plaatsgevonden in de periode van 22 december 2011 – 2 januari 2012.

Meer informatie over de uitvoering is te vinden in de bijlage met de veldwerkverantwoording.

1.4 Leeswijzer

De opzet van het rapport is als volgt. In het volgende hoofdstuk vindt u de resultaten van het onderzoek. Allereerst worden kennis, houding en gedrag ten opzichte van de natuur in het algemeen besproken. Vervolgens wordt ingegaan op de mening over dieren in Nederland en associaties bij en houding ten opzichte van de wolf. Daarna wordt besproken wat de invloed is van wolven: op mensen zelf en op Nederland in het algemeen. In de volgende paragraaf bespreken we wat mensen al weten over wolven. Daarna gaan we in op de reactie op het voorgelegde materiaal. We eindigen met een slotoordeel en de vraag wat dit oordeel heeft beïnvloed en wat er nu moet gebeuren.

In de bijlagen zijn de onderzoeksverantwoording, de nomogrammen en de vragenlijst te vinden.

In de rapportage is gestreefd naar een optimale afstemming tussen volledigheid en beknoptheid. Hiertoe worden alle resultaten tekstueel beschreven en deels geïllustreerd door grafieken en tabellen.

In het rapport worden de resultaten van de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder weergegeven en waar relevant wordt een vergelijking gemaakt met mensen die woonachtig zijn in een potentieel wolvengebied, een gebied waarvan nu wordt ingeschat dat er in de toekomst wolven zouden kunnen komen. Grofweg beslaat dit gebied Oost-Groningen, Drenthe, Oost-Overijssel, Oost-Gelderland en Limburg; het hele grensgebied met Duitsland.

In de tekst zijn de totalen beschreven en omwille van de overzichtelijkheid worden alleen de statistisch significante verschillen¹ tussen de onderscheiden doelgroepen (leeftijd, opleiding, geslacht, wel/geen kinderen, stedelijk/platteland, regio, natuurbezoek, steun goede doelen en eigenaarschap van honden) weergegeven. De resultaten uit het kwalitatieve onderzoek zijn zover ze aansloten bij de onderwerpen in het kwantitatieve onderzoek weergegeven in kaders in de betreffende paragrafen. Daarnaast zijn de resultaten van de interviews met de stakeholders opgenomen in de bijlage.

---

¹ Daarbij wordt een betrouwbaarheid van 95% gehanteerd.

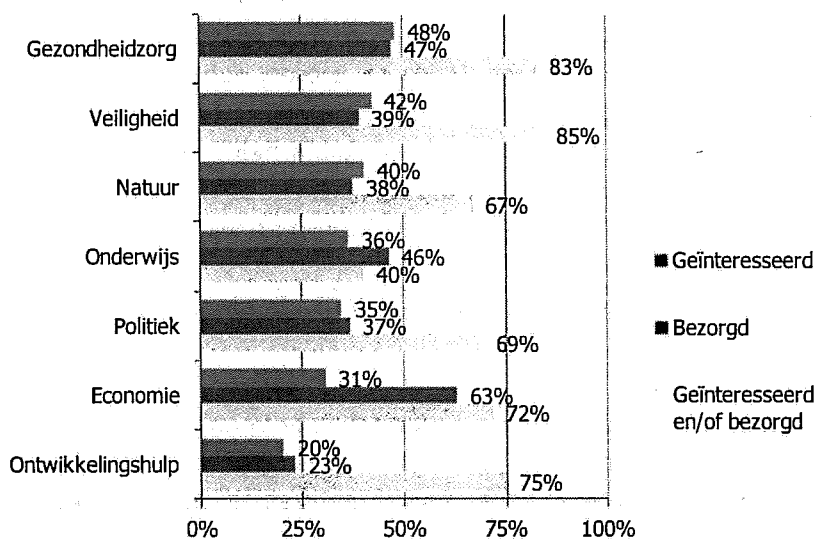
2. Resultaten

2.1 Houding ten opzichte van natuur in het algemeen

Om de houding ten opzichte van de wolf in de juiste context te kunnen plaatsen, is het belangrijk eerst te kijken hoe men tegenover de natuur in het algemeen staat. In deze paragraaf gaan we in op de interesse in de natuur, de houding ten opzichte van de natuur en de vraag wie er verantwoordelijk is voor het beheer van de diverse aspecten van de natuur.

Allereerst is aan de respondenten gevraagd in welke van een zevental voorgelegde maatschappelijke onderwerpen zij geïnteresseerd zijn en over welke van deze zeven onderwerpen ze zich zorgen maken. In figuur 1 is te zien dat de meeste interesse zich richt op de gezondheidszorg en de minste op de ontwikkelingshulp. Over de economie maken de meeste mensen zich zorgen.

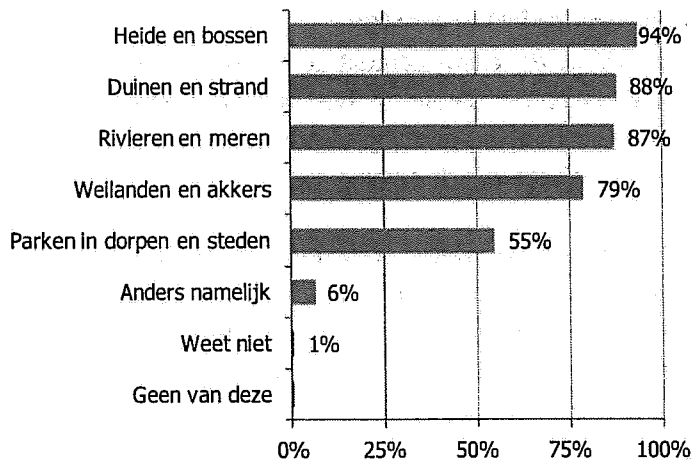
Figuur 1: Interesse in en bezorgdheid over diverse maatschappelijke onderwerpen (basis: Nederland representatief, n=601)

Als specifiek wordt ingegaan op natuur, dan zien we dat natuur het derde onderwerp in de rij van de zeven voorgelegde maatschappelijke onderwerpen is waar de interesse naar uit gaat. De mate van interesse en bezorgdheid om de natuur liggen dicht bij elkaar, net als bij de meeste andere onderwerpen. In de lijn van de verwachting zijn de mensen die natuurgebieden bezoeken, geïnteresseerder in de natuur dan de mensen die zelden of nooit natuurgebieden bezoeken. Er zijn verder geen significante verschillen naar achtergrondkenmerken.

Zoals figuur 1 laat zien, is de Nederlandse bevolking redelijk geïnteresseerd en/of bezorgd in de natuur. Echter, wat verstaat men allemaal onder natuur?

Figuur 2: Wat verstaat men onder natuur (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvengebieden, n=300)

Uit figuur 2 blijkt dat groene gebieden met een directe relatie naar een woon- en/of werkfunctie, zoals parken en akkers, minder snel onder natuur worden verstaan dan gebieden die geen direct nuttige functie hebben voor de mens. Heide en bossen, duinen en strand en rivieren en meren worden meer als natuur gezien. Er zijn weinig verschillen tussen de groepen in de samenleving; alleen dat hoog opgeleide respondenten de natuur met meer verschillende aspecten associëren, terwijl lager opgeleiden vaker één aspect noemen. Er is geen verschil in hoe de bewoners van de stad en de bewoners van het platteland aankijken wat natuur is.

Uit het kwalitatieve onderzoek: wat vindt men natuur in Nederland en hoe gaat het met de natuur?

Uit de focusgroepen kwam net als in het kwantitatieve onderzoek naar voren dat er erg veel onder de natuur kan vallen. Dit verschilt wel tussen de respondenten. Voor sommigen horen parken en zelfs tuinen nog tot de natuur, anderen geven aan dat er helemaal geen natuur is in Nederland omdat alles door de mens is gemaakt. Bij de meeste respondenten ligt het idee over wat natuur is hier tussenin: bos, heide en de verdere natuurgebieden buiten de stad. *'Ik vind natuur alles wat buiten bloeit en groeit. Niet alleen de heide hier in de buurt maar ook mijn tuintje.'*

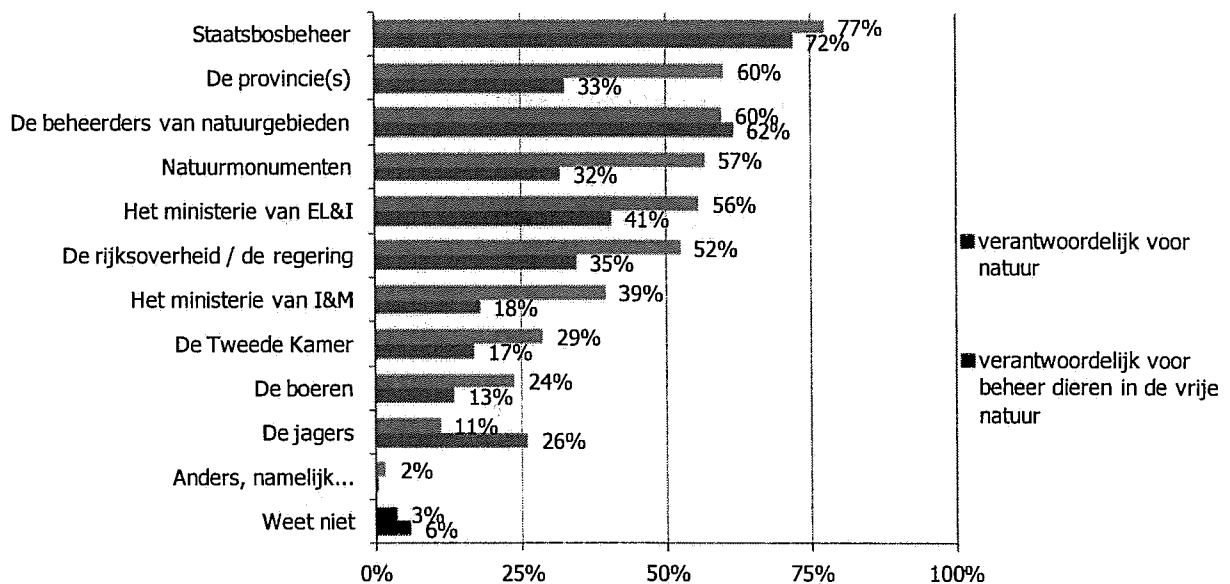
In de focusgroepen is niet alleen besproken wat natuur is maar ook over hoe het gaat met de natuur in Nederland. De meningen hierover zijn gemengd: enerzijds vinden mensen dat het beter gaat door de nieuw aangelegde ecoducten en nieuwe natuurgebieden, anderzijds gaat het slechter, bijvoorbeeld omdat er bos wordt gekapt of wordt bezuinigd.

'Ik denk dat het redelijk tot goed gaat met de natuur. Je ziet dat er allemaal dieren terugkomen in Nederland. En dat bij Almere een heel mooi natuurgebied is ontstaan.'

Aan de respondenten is in het kwantitatieve onderzoek gevraagd aan te geven welke personen/organisaties zij verantwoordelijk houden voor de natuur in Nederland. Vervolgens moest men aangeven wie men verantwoordelijk houdt voor het beheer van de dieren in de vrije natuur in Nederland. Deze twee aspecten komen samen in het volgende figuur.

Figuur 3: Wie houdt men verantwoordelijkheid voor de natuur en voor het beheer van dieren in de vrije natuur (basis: Nederland representatief, n=601)

Uit het kwalitatieve onderzoek: wie is verantwoordelijk en wat wordt gezien als de taken voor de verschillende partijen?

In de focusgroepen is gevraagd welke partijen er allemaal (mede)verantwoordelijk zijn voor de natuur en dieren in de natuur. Als organisaties werden daar met name de partijen genoemd zoals te zien in figuur 3; de opsomming van de kwantitatieve vraag is grotendeels gebaseerd op de uitkomsten van het kwalitatieve onderzoek.

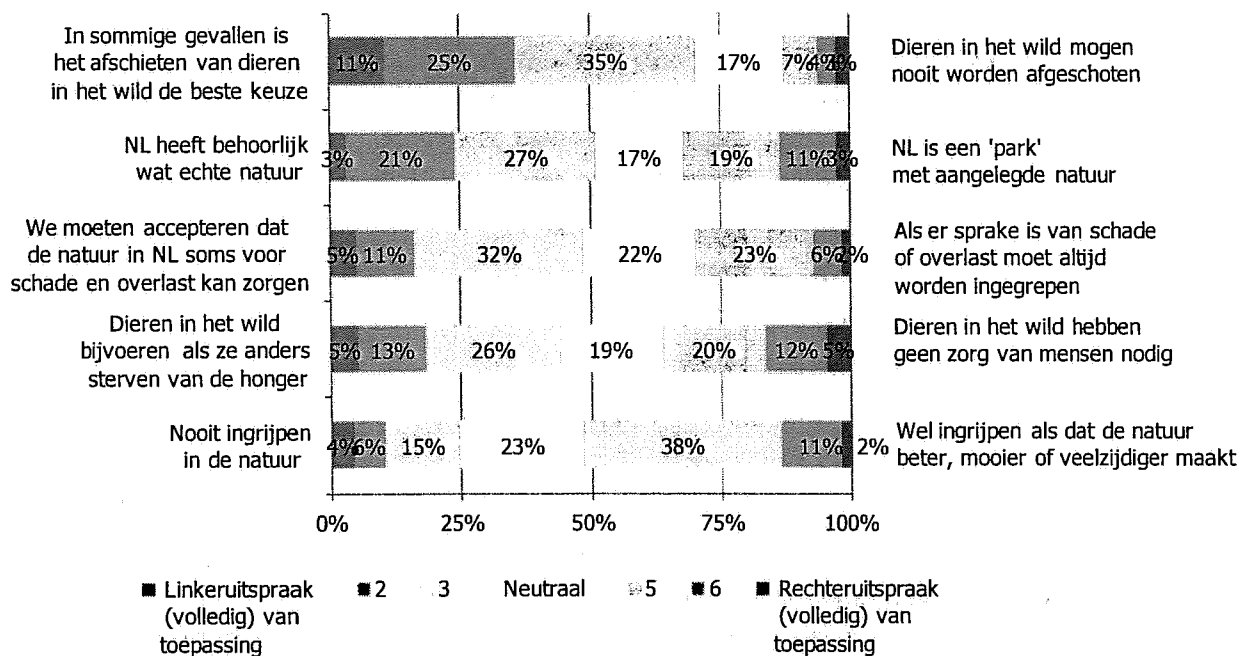
Vervolgens is in de groepsdiscussies besproken welke taken de respondenten zien voor de verschillende partijen. Bij terreinbeheerders zoals Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer denken de respondenten aan taken zoals het aanpakken van stropers en de natuur in orde en in evenwicht houden. Bijvoorbeeld door op wilde zwijnen te (laten) jagen als er daarvan te veel komen.

Als belangrijkste taken voor de centrale overheid zien de respondenten het uitzetten van de grote lijnen en langetermijnplannen, het maken en controleren van de wet- en regelgeving in de natuur en het overleggen met andere organisaties over de natuur. Provincies hebben vooral een regionale rol: zij kunnen meedenken over de natuurgebieden in hun eigen gebied.

'De ministeries zetten de hoofdlijnen uit; dat wordt overgenomen door de beheerders en de lokale overheden'
 'De provincies weten welke gebieden aandacht nodig hebben in de eigen provincie. Zij kunnen daarbinnen het geld verdelen.'

Om in het kwantitatieve onderzoek inzicht te krijgen in wat wordt gezien als de beste houding ten opzichte van de natuur in Nederland zijn meerdere tegenstellingen voorgelegd. In figuur 4 zijn de uitspraken weergegeven.

Figuur 4: Houding ten opzichte van de natuur in Nederland (basis: Nederland representatief, n=601)

Men is nogal verdeeld is wat de beste houding is ten aanzien van de natuur. Het enige waar zich een duidelijke meerderheid aftekent is als het gaat om de stelling dat het in sommige gevallen de beste keuze is om dieren in het wild af te schieten (71%).

Op basis van de achtergrondkenmerken zien we de volgende verschillen: hoger opgeleiden vinden vaker dat Nederland een 'park' is met aangelegde natuur (laag: 22%; midden: 28% en hoog: 47%). Mannen (57%) vinden vaker dat er nooit ingegrepen moet worden in de natuur. Mensen van 35 jaar en ouder zijn vaker voorstander voor het afschieten van dieren in het wild dan de jongere burgers.

Uit het kwalitatieve onderzoek: hoe actief moet de overheid zijn t.o.v. de natuur?

Ook in het kwalitatieve onderzoek is besproken wat de beste houding is ten opzichte van de natuur. In de groepen en interviews is de voorkeur van zowel burgers als stakeholders dat de overheid zo min mogelijk ingrijpt in de natuur en de natuur zoveel mogelijk haar eigen gang moet laten gaan. De natuur die er is en de dieren die er zijn, moeten wel goed worden beheerd. Dieren moeten niet tot overlast leiden. Bij overlast moeten beheerders en overheid ingrijpen; dit sluit aan bij het kwantitatieve resultaat dat dieren soms mogen worden afgeschoten.

Verder kwam uit het kwalitatieve onderzoek naar voren dat het scheiden van natuur en menselijke activiteit, zoals wegen en wonen, kan helpen om overlast zoveel mogelijk te voorkomen. De ruimte in Nederland is namelijk beperkt voor de natuur en de natuur moet soms wijken voor de mens. Bij het beheer en de scheiding tussen mens en natuur moet een optimale balans tussen de belangen van de natuur/de dieren en de mensen worden nagestreefd.

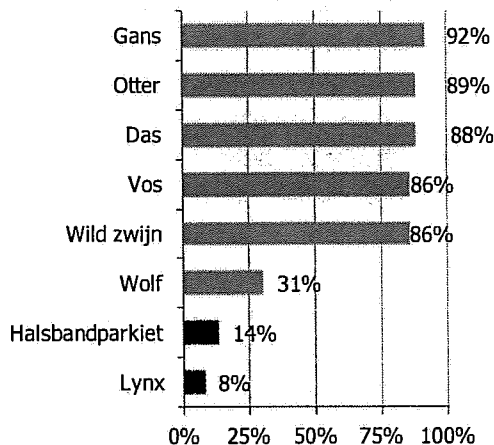
'Mensen hebben ook gezonde lucht nodig. En ze worden gelukkiger van groen. Aangezien dorpen en steden dichterbij elkaar toe groeien, is het belangrijk dat we ervoor zorgen dat we toch natuur blijven zien.'

2.2 Mening over wilde dieren in Nederland in het algemeen en specifiek over wolven

In deze paragraaf wordt gekeken naar de mening die men heeft over wilde dieren in het algemeen en specifiek over wolven. Voor de wolf wordt er verder ingezoomd op argumenten voor en tegen de wolf en welke aantallen wolven in Nederland wenselijk en te verwachten zijn.

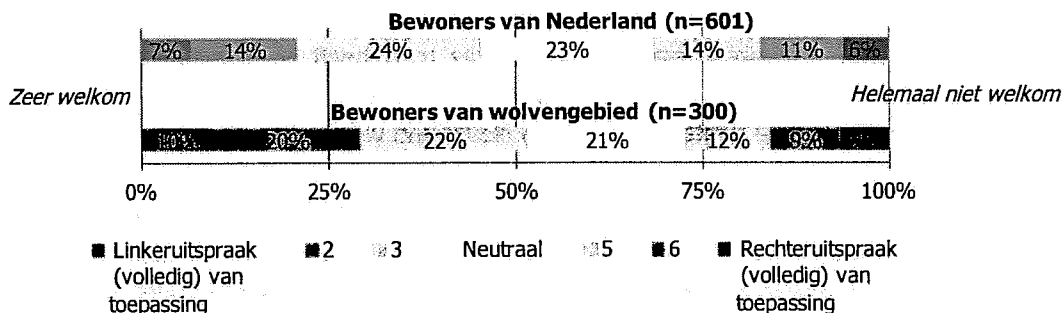
Op de vraag welke dieren thuishoren in Nederland zijn de respondenten het redelijk met elkaar eens. Meer dan 85 procent van de respondenten is van mening dat ganzen, otters, dassen, vossen wild zwijnen zeker/waarschijnlijk in Nederland thuishoren (figuur 5). Het merendeel vindt dat de wolf niet thuishoort in Nederland; over de lynx en de halsbandparkiet vinden nog minder mensen dat deze dieren in Nederland thuishoren.

Figuur 5: Percentage dat zeker/waarschijnlijk vindt dat deze dieren thuishoren in Nederland (basis: Nederland representatief, n=601)

Om te bepalen of men voor- of tegenstander is van de wolf, is gevraagd in hoeverre men vindt dat de wolf welkom is in Nederland. In figuur 6 zijn de resultaten voor heel Nederland en voor de potentiële wolvengebieden² weergegeven.

Figuur 6: Attitude ten opzichte van de komst van de wolf (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvengebieden, n=300)

Ondanks dat het merendeel van de mensen aangeeft dat de wolf niet in Nederland thuishoort, is de groep die positief tegenover de komst van de wolf staat groter dan de groep die daar negatief tegenover staat. Om de groep mensen in te delen in voor- en tegenstanders, is gekozen om de mensen die aangeven dat de wolf (zeer) welkom is (code 1, 2 of 3) in te delen als voorstander. De tegenstanders zijn die mensen die aangeven dat de wolf (helemaal niet) welkom is (code 5, 6 of 7). De neutrale groep bestaat uit de mensen die aangeven dat zij een neutrale positie innemen.

² De potentiële wolvengebieden zijn de gebieden aan de oostkant van Nederland waarvan wordt verwacht dat zich er in de nabije toekomst wolven kunnen vestigen. Grofweg beslaat dit gebied Oost-Groningen, Drenthe, Oost-Overijssel, Oost-Gelderland en Limburg; het hele grensgebied met Duitsland.

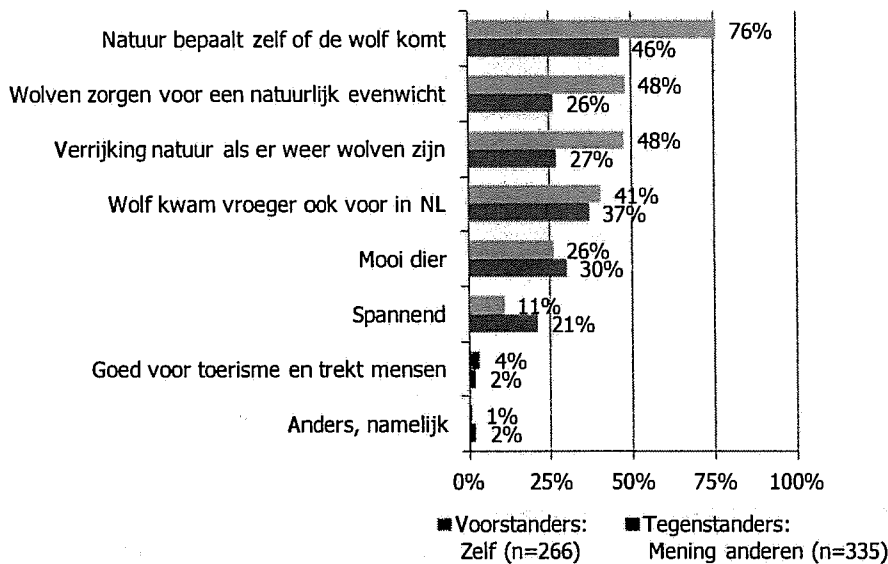
Er is een driedeling in de samenleving te zien ten aanzien van de komst van de wolf: 45 procent is voor, 32 procent tegen en 23 procent is neutraal. We zien hierbij geen significant verschil tussen bewoners van Nederland en de bewoners van potentiële wolvengebieden. Wel zijn de bewoners van potentiële wolvengebieden in de groep die positief staat tegenover de komst van de wolf overtuigend positiever.

Kijkend naar het profiel van de voor- en tegenstanders, dan zien we verder de volgende verschillen naar achtergrondkenmerken:

- mannen zijn vaker van mening dat de wolf welkom is in Nederland (man: 55%; vrouw: 45%);
- mensen ouder dan 65 zijn vaker tegen de komst van de wolf; mensen van 18-34 jaar zijn vaker voorstander;
- hoog opgeleiden zijn vaker voor de komst van de wolf in Nederland.

Om een duidelijk beeld te krijgen waarom mensen voor of tegen de komst van de wolf zijn, is gevraagd hun mening te beargumenteren en gevraagd of ze argumenten konden geven voor de tegengestelde mening.

Figuur 7: Argumenten voor de komst van de wolf (basis: Nederland representatief, n=601)

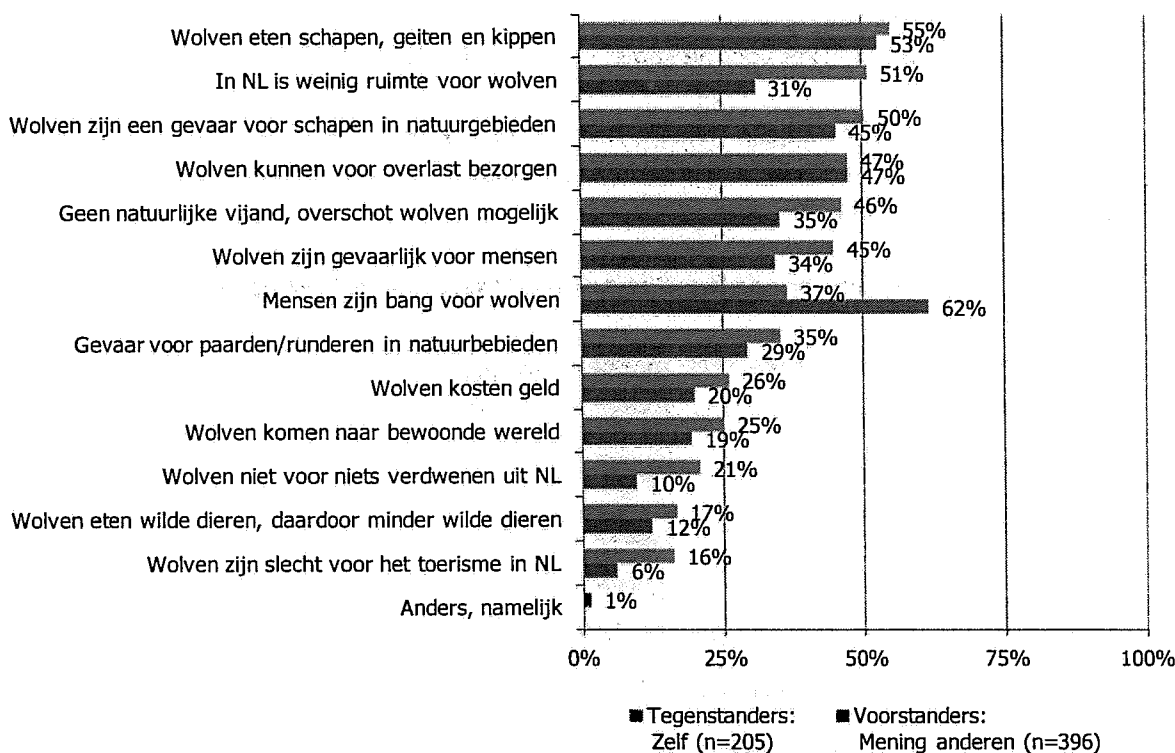

Kijkend naar de argumenten voor de komst van de wolf, zijn er een aantal duidelijke verschillen tussen de voor- en tegenstanders. De voorstanders zijn vooral voor de komst van de wolf vanwege het natuurlijke aspect, zoals dat de natuur bepaalt of de wolf komt, het in evenwicht brengen van de natuur en de verrijking van de natuur. Ook tegenstanders denken dat het argument dat de natuur het zelf bepaalt het belangrijkste is; daarnaast dichten zij het historische argument (de wolf kwam vroeger in Nederland voor) en het aspect dat wolven spannend zijn een belangrijke rol toe.

Als we bewoners van heel Nederland vergelijken met bewoners uit specifiek de wolvengebieden, dan zien we dat de bewoners van Nederland bij het beargumenteren van een positieve houding ten opzichte van de komst van de wolf vaker aangeven dat de natuur bepaalt dat de wolf terug komt dan de mensen in de potentiële wolvengebieden (76% versus 65%). Ook vinden zij het vaker spannend (11% in heel Nederland en 5% in de wolvengebieden).

Ook is gevraagd naar (mogelijke) argumenten om tegen de komst van de wolf te zijn. In figuur 8 zijn de resultaten weergegeven.

Figuur 8: Argumenten tegen de komst van de wolf (basis: Nederland representatief, n=601)

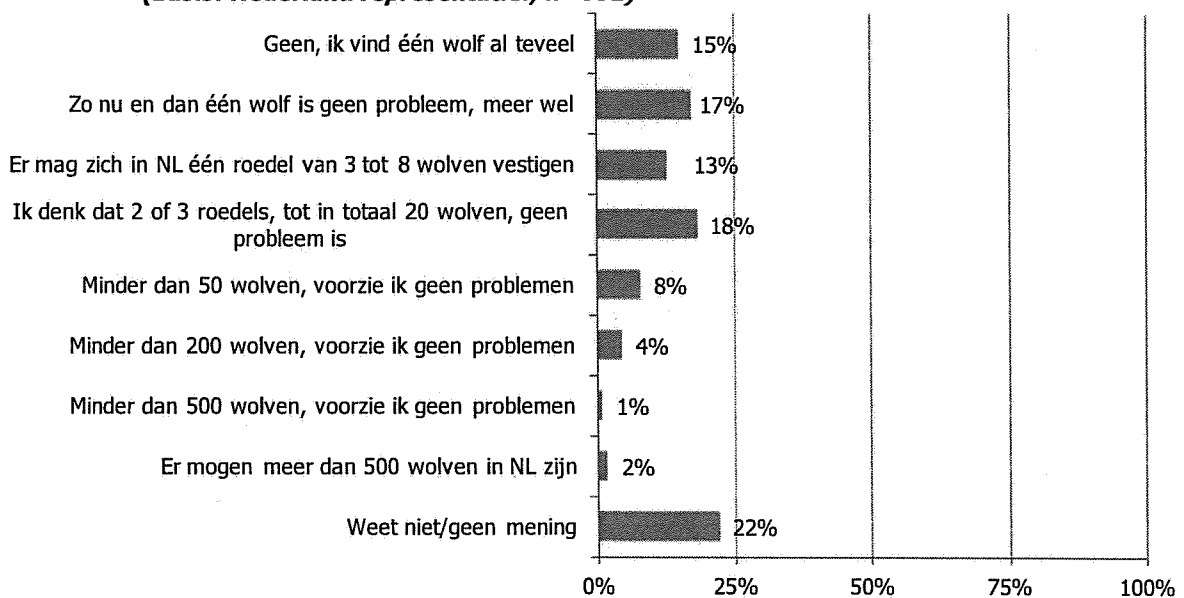
Het blijkt dat de negatieve houding niet wordt bepaald door één aspect, maar door een breed scala aan argumenten, zoals gevaar (voor kleinvee en mensen), te weinig ruimte en overlast. Opvallend is dat voorstanders veel vaker dan tegenstanders zelf als mogelijk argument tegen wolven noemen dat mensen bang zijn voor wolven.

Over de vraag of er genoeg natuur en ruimte voor de wolf in Nederland is, zijn de meningen sterk verdeeld. Eén op de vijf vindt zeker dat er genoeg ruimte en natuur is en ruim een kwart vindt dat er net genoeg ruimte is. Ruim vier op de tien mensen vindt echter dat er (zeker) te weinig ruimte en natuur is.

Zoals te verwachten, vinden de tegenstanders van de komst van de wolf dat Nederland te weinig natuur en ruimte heeft voor wolven. De voorstanders zijn juist van mening dat Nederland zeker genoeg/net aan genoeg natuur en ruimte heeft voor wolven.

Op de vraag hoeveel wolven er in Nederland mogen voorkomen lopen de antwoorden uiteen. In figuur 9 staan de resultaten weergegeven.

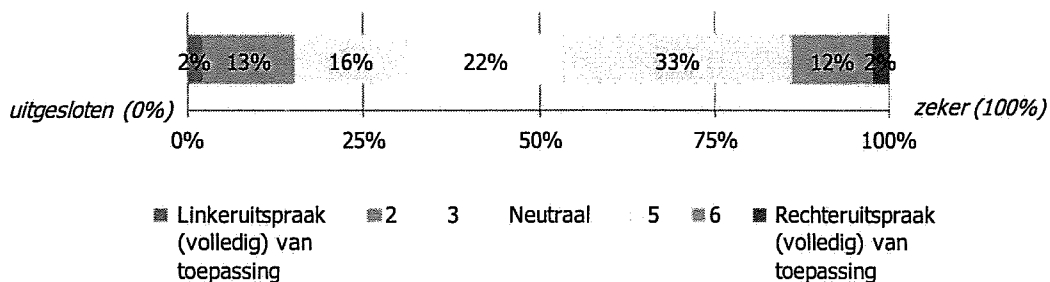
Figuur 9: Hoeveelheid wolven die in Nederland mogen voorkomen (basis: Nederland representatief, n=601)

Een klein deel vindt, net als eerder, dat er helemaal geen wolven in Nederland mogen voorkomen. Ongeveer de helft denkt aan zo nu en dan een wolf tot ongeveer 20 wolven. Meer wolven is slechts voor een klein deel van de bevolking acceptabel. Bijna een kwart van de respondenten geeft te kennen het niet te weten of geen mening te hebben.

Er is nu beschreven hoe men aankijkt tegen wolven in Nederland. Echter, hoe groot schat men de kans in dat over vijf jaar in Nederland wolven in het wild voorkomen, ook al zijn het er maar een paar?

Figuur 10: Kans over 5 jaar wolven in het wild (basis: Nederland representatief, n=601)

Ongeveer de helft denkt dat er over vijf jaar een of meer wolven in Nederland zullen zijn, een derde acht die kans klein tot uitgesloten. Deze laatste groep is in wolvengebieden iets groter, namelijk 17 procent tegenover 12 procent voor de groep landelijk representatief.

Uit het kwalitatieve onderzoek: mening over wolven in Nederland

In de focusgroepen met burgers en gesprekken met de stakeholders zijn de reacties op een eventuele komst van een wolf in Nederland lauw. De respondenten zijn minder uitgesproken dan een deel van de kwantitatieve respondenten: ze zijn gematigd positief tot neutraal tot gematigd negatief. Er is weinig emotie bij het bespreken van de komst van de wolf. De meeste respondenten vinden het geen probleem als de wolf zich weer hier vestigt. Net als in het kwantitatieve onderzoek vinden respondenten dat de komst van de wolf wel spontaan, uit zichzelf, moet gebeuren en niet gestimuleerd of uitgezet door de mens. De respondenten geven ook expliciet aan dat ze wolven in Nederland geen belangrijk onderwerp vinden. Dit is niet omdat ze niet voldoende kennis hebben of niet betrokken zijn bij de natuur; er zijn duidelijk andere onderwerpen waarvan ze aangeven dat ze zich er wél druk over maken, zoals vervuiling en andere schade die de mens in de natuur aanricht.

Bij wolven denken wel veel mensen aan 'gevaarlijk', maar ze zijn –net als in het kwantitatieve onderzoek- zelf niet echt bang maar denken ze wel dat anderen bang zullen zijn voor wolven. Zelf verwachten ze dat wolven schuw zijn en dat je ze dus niet snel zult zien. Ook is de aanwezigheid van wolven vrij abstract en voor een deel ver weg: ze verwachten niet dat er in hun eigen directe omgeving snel een wolf komt.

Het meest genoemde argument tegen de wolf is niet het gevaar, maar het feit dat Nederland te klein en te vol is voor wolven; dit is ook kwantitatief een van de hoofdargumenten. Verder is er angst over dat er teveel wolven zouden kunnen komen. Eén solitaire wolf of een roedel is geen probleem, maar verschillende respondenten spreken hun angst uit dat er snel heel veel wolven zullen komen omdat de wolf geen natuurlijke vijanden heeft in Nederland. En als er heel veel zijn, leidt dat - is de verwachting - wel tot problemen.

'We moeten de wolf de kans geven. Maar dan moet er wel leefgebied voor wolven komen. Door middel van jacht kunnen we de aantallen in toom houden.'

'Nederland is wel dicht bebouwd voor een dier als de wolf. Wel hoort de wolf van origine hier thuis, maar er leven inmiddels wel x aantal miljoen mensen teveel in Nederland.'

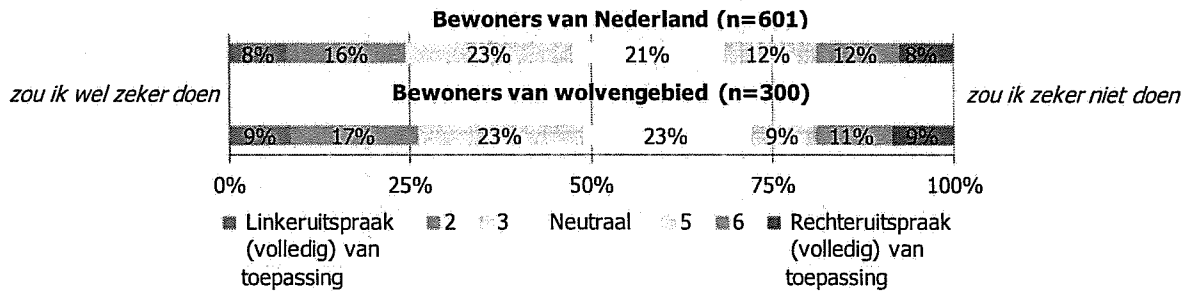

2.3 Invloed op gedrag van wolven in eigen omgeving

Wat doen mensen als ze een wolf kunnen tegenkomen? Reageren mensen die voor de komst van de wolf zijn anders op dit mogelijke scenario dan mensen die tegen de komst zijn? En verwachten mensen überhaupt iets te merken van de aanwezigheid van wolven in Nederland? Dit zijn vragen die in deze paragraaf worden behandeld.

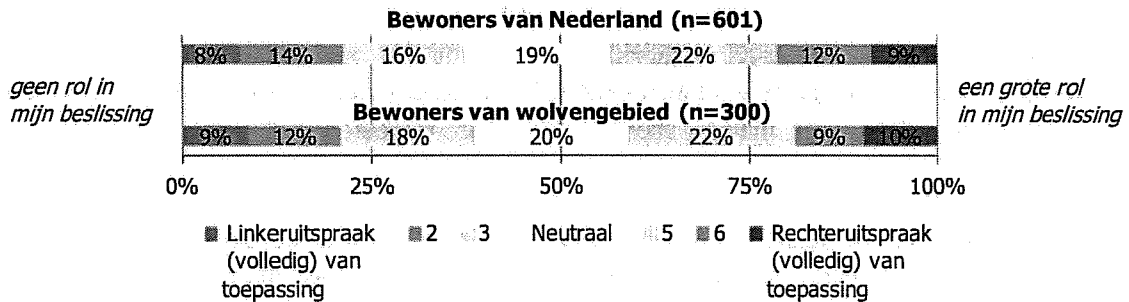
In figuur 11 is te zien dat ongeveer de helft van de mensen wel zou gaan recreëren in een gebied waarin wolven zijn gesignaleerd en ongeveer een derde niet.

Figuur 11a: Intentie wandelen/fietsen/recreëren in mogelijk wolvengebied (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvengebieden, n=300)

Ruim vier op de tien personen geeft aan dat de aanwezigheid van wolven meespeelt in hun beslissing er al dan niet te gaan recreëren; voor ruim een derde speelt de wolf geen of nauwelijks een rol (figuur 11b).

Figuur 11b: Rol aanwezigheid van de wolf (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvengebieden, n=300)

In onderstaand figuur is de vraag of men wel of niet wil recreëren, afgezet tegen de vraag of de aanwezigheid van de wolf een rol heeft gespeeld in deze beslissing. Als we kijken naar de mensen die wel gaan recreëren, dan blijkt dat deze mensen vaker aangeven dat de aanwezigheid van de wolf hierbij geen beslissing heeft gespeeld. De mensen die niet gaan recreëren, geven echter aan dat de aanwezigheid van de wolf hierbij wel een (grote) rol heeft gespeeld. Negen procent van de mensen wil juist recreëren door de aanwezigheid van de wolf.

Figuur 11c: Samenhang Intentie wandelen/fietsen/recreëren in mogelijk wolvengebied en rol van de wolf (basis: Nederland representatief, n=601)

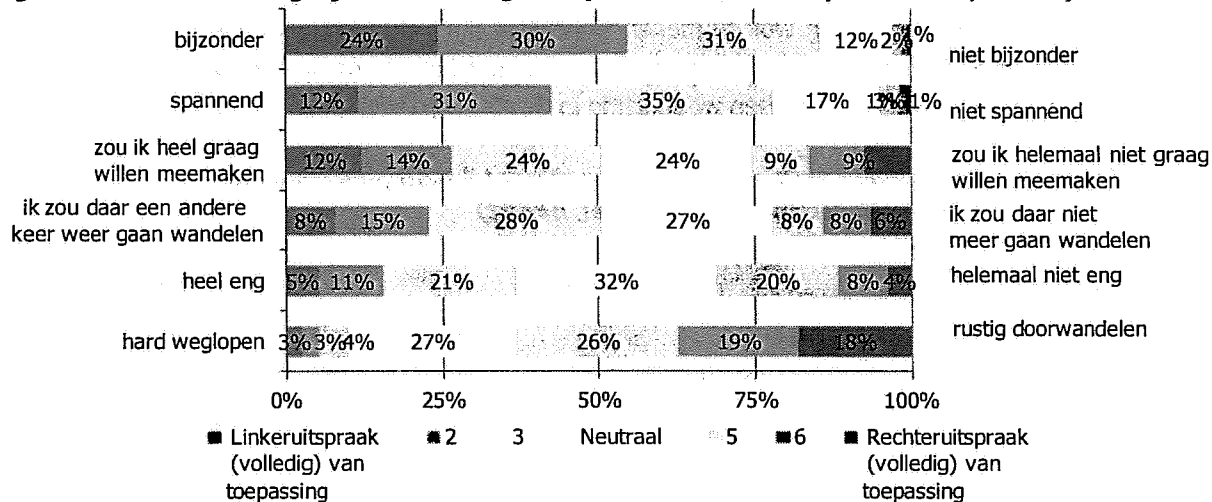
Gaat niet recreëren als gevolg van aanwezigheid wolf: 29%	Gaat misschien recreëren, als gevolg van aanwezigheid wolf: 5%	Gaat wel recreëren, juist vanwege aanwezigheid wolf: 9%
Gaat niet recreëren, aanwezigheid wolf speelt hierbij kleine rol 2%	Gaat misschien recreëren, aanwezigheid wolf speelt hierbij kleine rol 12%	Gaat wel recreëren, aanwezigheid wolf speelt hierbij kleine rol 6%
Gaat niet recreëren, maar staat los van aanwezigheid wolf: 1%	Gaat misschien recreëren, maar staat los van aanwezigheid wolf: 4%	Gaat wel recreëren, maar staat los van aanwezigheid wolf: 32%

Kijken we echter naar de mensen die hebben aangegeven tegen de komst van de wolf te zijn, dan blijkt dat van deze groep maar liefst 67 procent zegt (zeker) niet meer te gaan wandelen, fietsen of recreëren in het betreffende gebied. Tien procent van de mensen die voor de komst van de wolf zijn, geeft aan niet meer te wandelen, te fietsen of te recreëren in het betreffende gebied.

Op basis van achtergronden zijn er ook een aantal verschillen. Zo blijkt dat vrouwen (37%) vaker niet zouden recreëren in een mogelijk wolvengebied dan mannen (27%). Ook oudere respondenten (65+) en lager opgeleiden zouden minder snel recreëren in een mogelijk wolvengebied dan de jongere respondenten. Verrassend genoeg geven ook mensen zonder kinderen aan dat zij er minder snel zouden gaan recreëren (34% tegenover 27% met kinderen).

Vervolgens is aan de respondenten gevraagd zich in te leven in de situatie dat men in een natuurgebied loopt en op 50 meter afstand een wolf ziet staan. De wolf merkt de persoon op en loopt weg. Gevraagd is naar de reacties, zie figuur 12.

Figuur 12: Reacties mogelijke ontmoeting wolf (basis: Nederland representatief, n=601)

In figuur 12 is te zien dat de positieve reacties duidelijk overheersen: het is weliswaar spannend, maar vooral (erg) bijzonder. Aanzienlijk meer mensen willen dit wel graag meemaken dan niet meemaken en gaan er weer wandelen dan daar niet meer wandelen. Kortom, de situatie met de wolf lijkt de meeste mensen niet sterk af te schrikken. Er is overigens ook een groep waarbij de angst overheerst: tien procent geeft aan hard weg te zullen lopen.

Uit het kwalitatieve onderzoek: de reactie op de aanwezigheid van wolven

De respondenten in de focusgroepen reageren verschillend op de mogelijke aanwezigheid van wolven; sommigen denken dat ze zich niet anders zouden opstellen, anderen zouden juist erop uit gaan of wolven vermijden.

'In Zuid-Duitsland ga ik ook de bossen in. Daar zijn ze ook.'

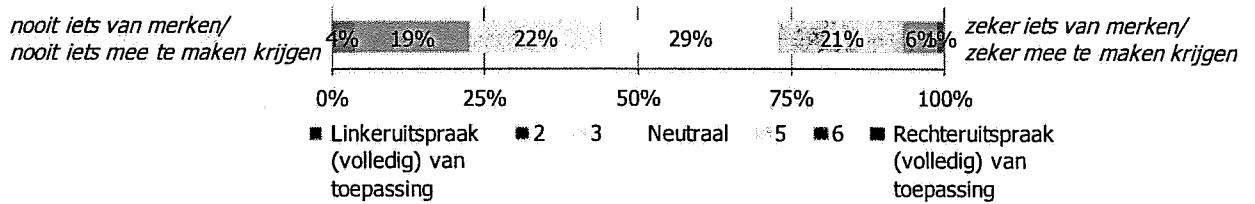
'Ik ben wel nieuwsgierig. Je ziet vaak op TV-programma's hoe wolven met elkaar omgaan en dat zou je toch een keer in het echt willen zien.'

'Met de hond zou ik wel voorzichtiger zijn als er wolven zijn.'

Wanneer de reacties van heel Nederland en de potentiële wolvengebieden worden vergeleken, dan valt het op dat de mensen woonachtig in een mogelijk wolvengebied een positiever gevoel denken te ervaren na de ontmoeting met de wolf. Zij geven relatief vaak aan de ontmoeting bijzonder te vinden, graag nogmaals mee te willen maken en een andere keer daar weer te gaan lopen.

Maar merken mensen nu überhaupt iets van wolven in Nederland? Een derde verwacht hier iets van te merken of met een wolf te maken te krijgen, bijna de helft verwacht van niet (zie ook het volgende figuur). Mensen woonachtig op het platteland verwachten vaker te maken te krijgen met een wolf dan mensen woonachtig in de stedelijke gebieden (36% tegenover 23%).

Figuur 13: Als de wolf in NL zou voorkomen dan zal ik daar persoonlijk.....
(basis: Nederland representatief, n=601)

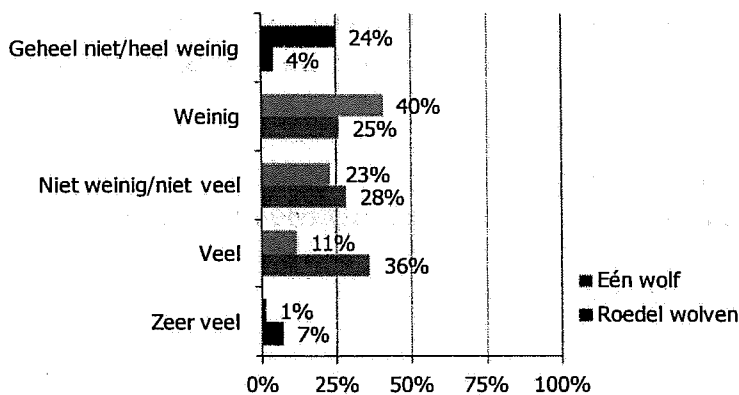

2.4 Reactie op eventuele schade en overlast door wolven

In het kwantitatieve onderzoek is gevraagd in hoeverre men verwacht dat wolven schade zullen aanrichten en wie er verantwoordelijk is voor deze schade.

In onderstaand figuur is aangegeven in hoeverre de respondenten verwachten dat een wolf of een roedel wolven schade zullen aanrichten of overlast zullen veroorzaken.

Figuur 14: De mate van schade/overlast door één wolf of een roedel wolven
(basis: Nederland representatief, n=601)

Het merendeel verwacht dat één wolf weinig of geen schade/overlast zou veroorzaken (64%). Echter, wanneer er roedels wolven in Nederland zouden zijn, dan verwacht bijna de helft veel tot zelfs heel veel overlast (figuur 14).

We zien dat de ouderen (50 jaar en ouder) meer overlast verwachten dan de respondenten jonger dan 50 jaar; ongeacht of het één wolf betreft of een roedel wolven. Ook lager opgeleiden denken vaker dat wolven schade kunnen veroorzaken.

Uit het kwalitatieve onderzoek: de verwachting van invloed van wolven

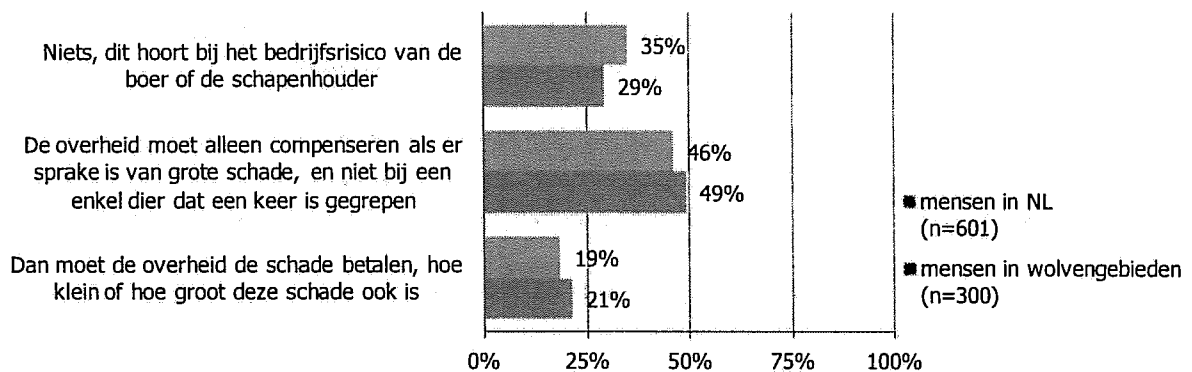
In de focusgroepen en interviews met de stakeholders is besproken welke economische effecten wolven kunnen hebben. Het ging dan niet alleen om negatieve effecten (schade, afschrikken van mensen in recreatiegebieden), maar ook om positieve effecten (toename van recreatie).

De verwachting van zowel stakeholders als burgers is echter dat wolven in Nederland economisch geen effect zullen hebben. Respondenten denken niet dat er veel meer recreatie door zal komen en ook niet dat er veel schade zal optreden of dat er veel recreanten worden afgeschrokken.

'In Duitsland zijn er wolven gesignaleerd. Daar heb ik een uitzending over gezien. Ze hebben niet veel schade berokkend. Wel is hun leefgebied daar natuurlijk groter.'

Stel dat boeren en schapenhouders schade hebben door de wolf; wat moet er dan gebeuren? Bijna de helft van de respondenten is van mening dat de overheid alleen grote schade moet compenseren. Verder wordt de schade ook gezien als een bedrijfsrisico van de boer of de schapenhouder (figuur 15).

Figuur 15: Wat moet er gebeuren als boeren en schapenhouders schade ondervinden door de wolf? (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvengebieden, n=300)

Vrouwen zijn vaker van mening dat er niets moet gebeuren als boeren of schapenhouders enige schade ondervinden door de wolf (vrouw: 40%, man: 30%). Mannen vinden juist dat de overheid alleen moet compenseren als er sprake is van grote schade. Ouderen en lager opgeleiden vinden juist weer vaker dat de overheid de schade sowieso moet vergoeden.

Ook is aan de respondenten gevraagd of men preventief een financiële bijdrage dient te kunnen krijgen om te voorkomen dat de wolven schade aanrichten. Bijvoorbeeld geld voor het plaatsen van hekken en dergelijke. De helft van de mensen vindt dat de overheid een deel van deze preventieve maatregelen aan de boeren of schapenhouders dient te betalen. Eén derde van de mensen geeft aan dat de overheid geen bijdrage moet leveren. Lager opgeleiden vinden vaker dat de overheid dit volledig moest betalen.

Uit het kwalitatieve onderzoek: wie is er verantwoordelijk voor de schade?

In de focusgroepen en interviews verwachten stakeholders en burgers - zoals al beschreven - dat de schade door wolven beperkt zal zijn. Het merendeel van de respondenten vindt dat mensen daar zelf verantwoordelijk voor zijn, net als bij andere wilde dieren. De verwachting is dat boeren zich kunnen verzekeren voor schade door wolven. De overheid wordt pas na meer aandringen genoemd als organisatie waar schade geclaimd zou kunnen worden.

'De overheid is ook niet verantwoordelijk bij een vos of een roofvogel. Het is de natuur.'

2.5 Kennis over wolven

De meningen over of de wolf welkom is en welke gevolgen de komst van de wolf met zich mee kan brengen, lopen uiteen. Meningen kunnen worden beïnvloed door de hoeveelheid kennis. In deze paragraaf beschrijven we de kennis van de Nederlanders over wolven.

Op de vraag hoeveel men denkt te weten over wolven geeft 42 procent aan niet veel/niet weinig te weten over wolven. Acht procent geeft aan (heel) veel over wolven te weten en 50 procent van de respondenten denkt (heel) weinig over wolven te weten.

Er is geen verschil naar voren gekomen in het kennisniveau tussen bewoners van Nederland en van de potentiële wolvegebieden. Gekeken naar de andere achtergrondkenmerken, dan zien we een verschil naar sekse: vrouwen geven aan minder over wolven te weten dan mannen.

Om de kennis verder te toetsen werden enkele stellingen over wolven voorgelegd. In figuur 16 is te zien welke stellingen als juist worden beschouwd; ook is aangegeven welke stellingen over wolven daadwerkelijk juist zijn.

Figuur 16: Percentage personen dat de volgende stellingen over de wolf als juist heeft aangemerkt (basis: Nederland representatief, n=601)

Mensen hebben een redelijk goed kennisniveau over de schuwheid van de wolf ten opzichte van mensen: het merendeel beantwoordde de twee stellingen over de relatie tussen wolf en mens juist. Ook het eetgedrag in het algemeen wordt juist aangegeven. Dat er echter in Noorwegen en Frankrijk zoveel schapen worden gedood, is niet algemeen bekend. Ook was een meerderheid niet op de hoogte van het feit dat er in Gelderland in het najaar van 2011 een wolf is gesignaleerd.

2.6 Reactie op beeldmateriaal en informatie over wolven

Om te kijken of de houding ten opzichte van de komst van de wolf beïnvloed wordt door beeldmateriaal en informatie, hebben de respondenten ook een drietal foto's, een filmpje en enkele feiten over wolven voorgelegd gekregen. In deze paragraaf worden de reacties op dit materiaal besproken.

Hieronder zijn de drie foto's te zien die werden getoond aan de respondenten.

Aan de respondenten is gevraagd in hoeverre zij deze foto's eng/grijselig, spannend, mooi, informatief en geloofwaardig vonden. Het overgrote merendeel van de mensen geeft aan de getoonde foto's mooi te vinden (86%). De foto's worden ook als geloofwaardig bestempeld (25%). De foto's lijken meer te worden geassocieerd met positieve begrippen. Acht procent van de mensen vindt de foto's eng/grijselig en 25 procent vindt de foto's spannend.

Over het filmpje zijn dezelfde vijf aspecten bevraagd. Het getoonde filmpje met informatie over de wolf werd door tweederde van de mensen als informatief bestempeld. Het merendeel van de mensen gaf aan het filmpje mooi te vinden (59%). Net als bij de foto's wordt het begrip 'eng/grijselig' het minst geassocieerd met het filmpje (12%).

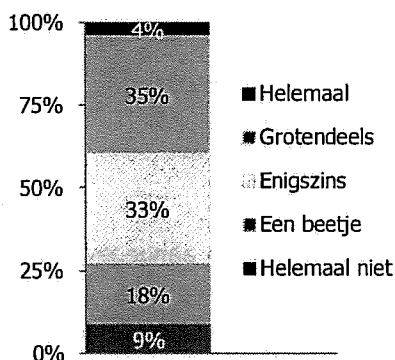
Aan de respondenten zijn vervolgens de volgende feiten over de wolf voorgelegd:

- *Tot 1897 kwamen wolven in Nederland voor.*
- *De wolf leeft in kleine groepjes (roedels) van 2 tot 8 wolven.*
- *Wolven eten 3 tot 4 kilo vlees per dag. Ze jagen op reeën, wilde zwijnen en kleine knaagdieren en eten soms ook aas.*
- *Wolven kunnen ook schapen aanvallen als deze niet goed worden beschermd.*
- *Wolven zijn bang voor mensen en vallen ze zo goed als nooit aan.*
- *In Duitsland neemt het aantal wolven toe en ze komen steeds dichterbij.*

De respondent moest aangeven in hoeverre zij al op de hoogte waren van deze feiten. In onderstaand figuur zijn de resultaten weergegeven.

Figuur 17: In hoeverre was men al op de hoogte van de feiten over de wolf (basis: Nederland representatief)

Een grote groep respondenten geeft aan redelijk op de hoogte te zijn van de feiten over de wolf (40%). Een derde van de mensen geeft aan dat ze enigszins op de hoogte waren over de feiten.

Kijkend naar de achtergrondkenmerken, dan komen enkele verschillen naar voren:

- Hoger opgeleiden (49%) geven vaker aan dat zij al op de hoogte waren van de feiten dan lager opgeleiden (midden: 37% en laag: 33%).
- Ook lijkt er een verschil in sekse te zijn: mannen geven aan meer op de hoogte te zijn van de feiten dan de vrouwen. (47% versus 33%). Eerder is al naar voren gekomen dat vrouwen denken minder kennis over de wolf te bezitten.

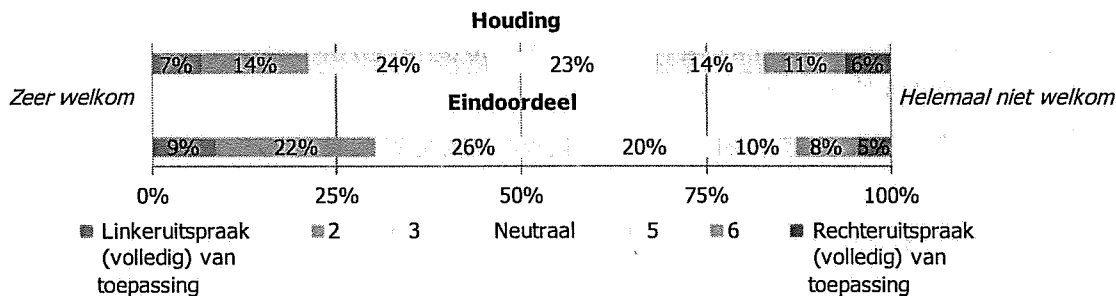
2.7 Eindoordeel

Heeft het geven van informatie en het stellen van vragen effect gehad op de attitude ten opzichte van de komst van de wolf? In deze paragraaf gaan we daar nader op in. Daarnaast beschrijven we hoe respondenten nu aankijken tegen de verschillende acties rond wolven.

2.7.1 Invloed van informatie en vragen

Aan de respondenten is na alle informatie en vragen nogmaals gevraagd aan te geven wat hun attitude is ten opzichte van de komst van de wolf. Hieronder beschrijven we dat eerst voor de inwoners van Nederland en vervolgens voor de inwoners van de potentiële wolvengebieden.

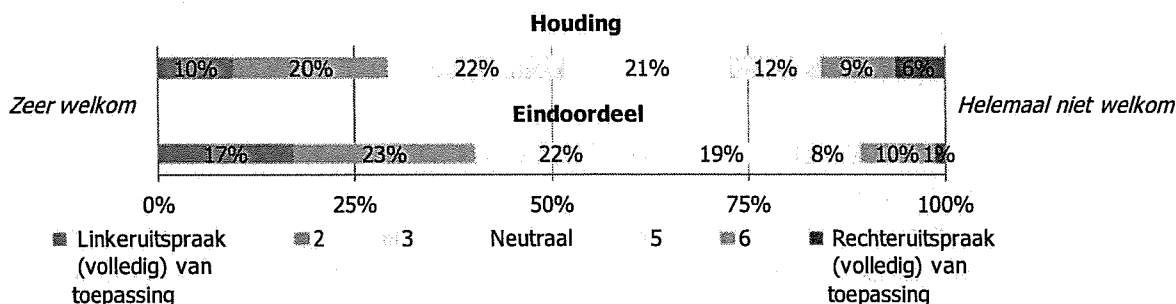
Figuur 18: Attitude ten opzichte van de komst van de wolf onder heel Nederland (basis: Nederland representatief, n=601)

In figuur 18 zien we in de bovenste balk de houding zoals door respondenten aangegeven aan het begin van de vragenlijst en daaronder het eindoordeel zoals later is gevraagd. We zien dat de informatie en vragen over de wolf er toe hebben geleid dat de mensen positiever tegen de komst van de wolf aan kijken: er zijn er nu beduidend meer mensen voor de komst van de wolf dan voorheen (voorheen: 45% versus nu: 56%), het aantal tegenstanders is afgenomen en de groep die neutraal gestemd is, is ongeveer gelijk gebleven.

In figuur 19 zien we een zelfde vergelijking voor de inwoners van de potentiële wolvegebieden.

Figuur 19: Attitude ten opzichte van de komst van de wolf onder potentiële wolvegebieden (basis: mensen woonachtig in wolvegebieden, n=300)

Net als voor heel Nederland geldt ook voor deze specifieke groep dat de mensen positiever tegenover de komst van de wolf in Nederland staan dan dat zij voorheen waren. Meer dan 60 procent van de mensen is nu van mening dat de wolf (zeer) welkom is in tegenstelling tot 52 procent eerder in de vragenlijst. De veranderingen in mening waren vaak klein; in tweederde van de gevallen was dit één stap positiever op de schaal.

Wederom is voor heel Nederland gekeken naar het profiel van de mensen die voor- en tegenstander zijn van wolven in Nederland. Er zijn geen verschillen op te merken met eerder. Mannen en hoger opgeleiden zijn nog steeds vaker voorstander en oudere mensen blijven een negatieve houding hebben ten opzichte van de komst van de wolf. Net als eerder is er geen significant verschil tussen bewoners van Nederland en de bewoners van potentiële wolvengebieden, maar zijn de bewoners van potentiële wolvengebieden in de groep die positief staat tegenover de komst van de wolf wel overtuigend positiever.

Aan de mensen, van wie de mening is gewijzigd, is gevraagd aan te geven wat het meeste van invloed was. Een derde van de mensen geeft aan dat zij niet het gevoel hebben dat hun mening is veranderd; bij driekwart hiervan was hun mening ook maar één punt op de schaal opgeschoven. Bij degenen die wel beïnvloedende factor konden aanwijzen, heeft de informatie over wat wolven eten en waar ze op jagen de meeste invloed gehad op de mening van de mensen (17%). Het filmpje heeft meer invloed gehad op de gewijzigde mening dan de getoonde foto's (12% versus 2%).

Wanneer de reacties van de inwoners van heel Nederland en inwoners van de potentiële wolvengebieden worden vergeleken, dan zien we dat de inwoners van potentieel wolvengebied aangeven dat hun mening vaker is gewijzigd door de informatie over hoe wolven omgaan met mensen (21% versus 12%).

Mensen die een ander antwoord gaven dan de voorgestelde antwoorden is gevraagd het antwoord toe te lichten. Zij gaven onder andere aan dat ze eerder niet wisten dat wolven schuwe dieren waren en geen mensen aanvallen.

Uit het kwalitatieve onderzoek: invloed van informatie op mening over wolven

In de focusgroepen heeft het geven van extra informatie en/of argumenten weinig invloed op de meningsvorming van de respondenten. De meningen zijn en blijven redelijk neutraal. De volgende aspecten zijn besproken in de groepsdiscussies:

- Wat wolven eten, is voor veel respondenten deels nieuwe informatie. Ze hadden verwacht dat wolven wel vaker op schapen zouden jagen en ook het eten van aas en kleine knaagdieren was onbekend.

'Van aas had ik niet verwacht. En van knaagdieren ook niet, je denkt dat ze altijd grote dieren pakken.'

- De informatie over dat wolven bang zijn voor mensen wordt als geruststellend ervaren.

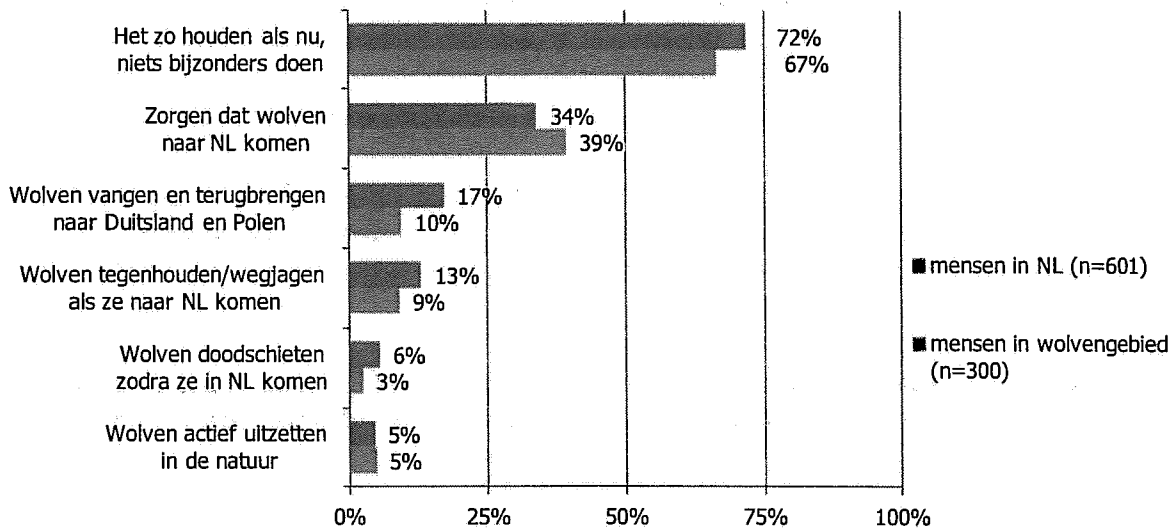
'Dan wil ik er wel eentje als huisdier.'

- Dat wolven goed zijn voor de natuur, vinden mensen een goed argument. Wel vinden ze dat wolven geheel zelfstandig, en niet geholpen door mensen, naar Nederland moeten komen.
- Het argument dat we moreel verplicht zijn wolven te helpen omdat de mensen wolven in Nederland hebben uitgeroeid, ondervindt weinig steun.
- Over de vraag of er genoeg plaats is in Nederland, is nog de meeste discussie. Veel mensen vinden Nederland te vol en te klein voor wolven, maar anderzijds geven ook zij aan dat als wolven uit zichzelf naar Nederland komen, het dan blijkbaar geen probleem is.

2.7.2 Wat te doen als het gaat om de komst van de wolf naar Nederland

Na het inventariseren van de verandering van mening, hebben we gevraagd wat er nu moet gebeuren als het gaat om wolven en welke partijen hierbij een rol spelen. In figuur 20 is weergegeven wat er volgens de mensen moet gebeuren.

Figuur 20: De stappen die nu ondernomen dienen te worden (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvengebieden, n=300)

De meerderheid van de mensen is van mening dat alles zo gehouden moet worden als nu en dat er niets bijzonders moet gebeuren. Weinig mensen vinden dat wolven afgeschoten moeten worden zodra ze in Nederland komen of dat wolven actief moeten worden uitgezet.

Kijkend naar de achtergrondkenmerken, dan zien we de volgende verschillen:

- **Geslacht:** Vrouwen vinden vaker dat het zo moet worden gehouden als het nu is; mannen zijn meer voor ingrijpen: ze vinden vaker dat er voor gezorgd moet worden dat wolven naar Nederland kunnen komen, bijvoorbeeld door natuurgebieden te verbinden maar ook vaker dat wolven afgeschoten moeten worden zodra ze in Nederland komen.
- **Leeftijd:** Mensen ouder dan 50 jaar zijn vaker tegen de komst van de wolf en dat blijkt ook uit deze stellingen: ze vinden vaker dat de wolf tegengehouden of weggejaagd moet worden als hij naar Nederland komt en dat ze teruggebracht moeten worden naar Duitsland en Polen.
- **Opleiding:** Hoger opgeleiden zijn vaker van mening dat er voor gezorgd moet worden dat wolven naar Nederland kunnen komen en zijn vaker tegen het afschieten van wolven; lager opgeleiden zijn vaker van mening dat de wolf weggejaagd moet worden. Hoger opgeleiden zijn ook vaker tegen het afschieten van wolven dan de lager opgeleiden
- **Woongebied:** Inwoners van potentiële wolvengebieden zijn minder vaak van mening dat de wolven afgeschoten moeten worden en/of dat de wolven gevangen moeten worden en teruggebracht naar Duitsland en Polen.

Uit het kwalitatieve onderzoek: taken voor de overheid rond wolven

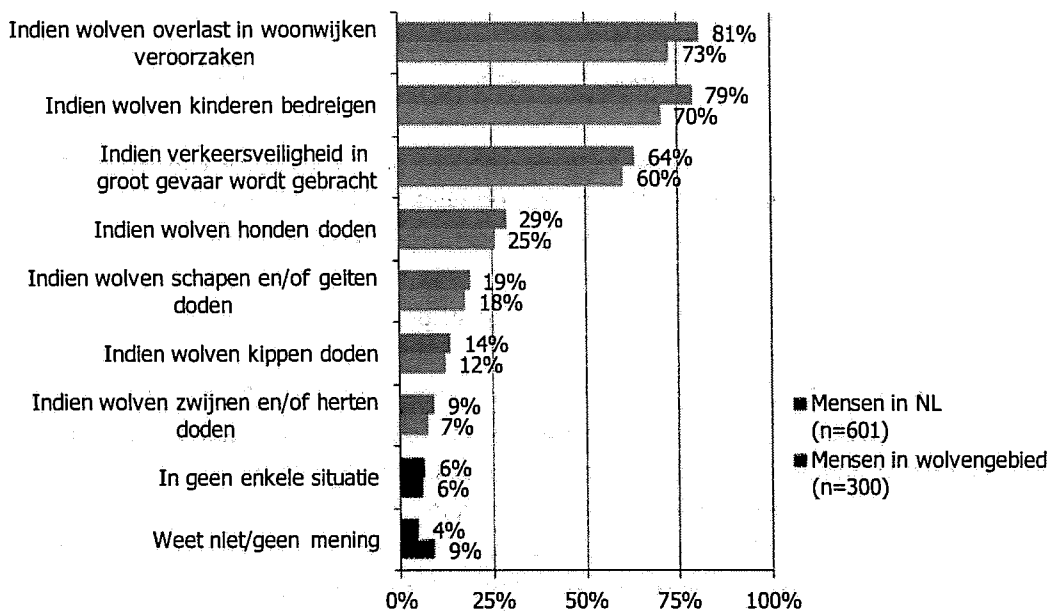
Net als in het kwantitatieve onderzoek vinden de respondenten in het kwalitatieve onderzoek vooral dat de overheid niet teveel moet doen rond wolven. Er zijn voor de burgers duidelijk andere onderwerpen die zij (veel) belangrijker vinden en waar eerder tijd, geld en aandacht aan zou moeten worden besteed. Als er dieper wordt doorgevraagd, zien zij de volgende taken voor de overheid:

- bijsturen/ingrijpen als wolven problemen veroorzaken;
- informatie halen bij andere landen die al wolven hebben, zodat Nederland goed is voorbereid op de komst van de wolf.

'De overheid moet het gewoon in de gaten houden en als het mis gaat bijsturen.'

De wolf is een beschermde diersoort en de overheid mag, wettelijk gezien, in bepaalde situaties wolven afschieten. In figuur 21 is weergegeven in welke situaties de inwoners van heel Nederland en de inwoners van potentiële wolvegebieden vinden dat wolven mogen worden afgeschoten.

Figuur 21: Situaties waarin de wolf mag worden afgeschoten (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvegebieden, n=300)

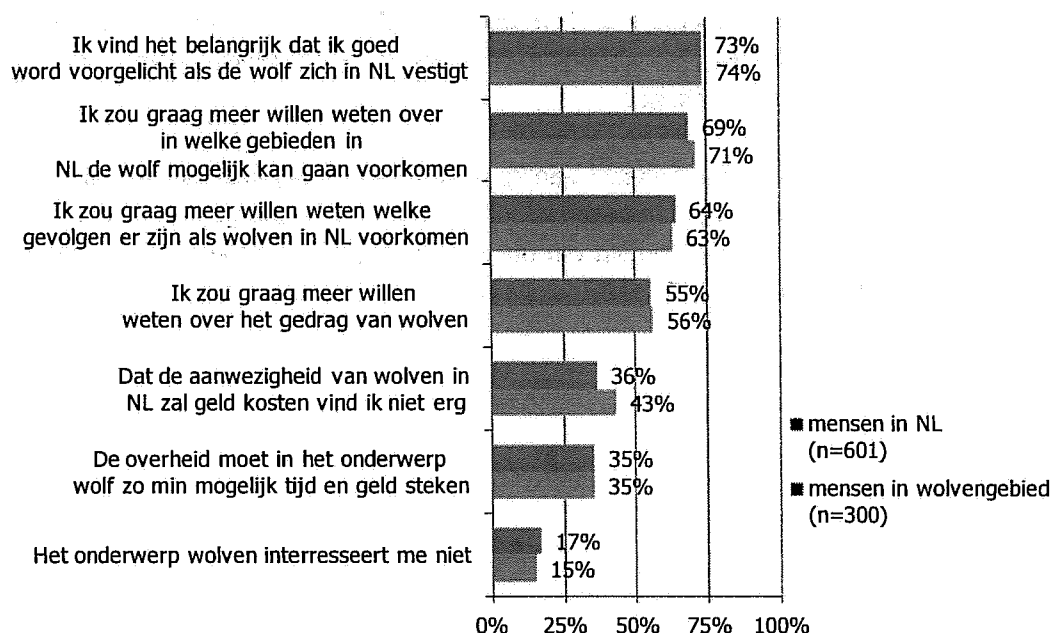

De inwoners van Nederland en de potentiële wolvegebieden zijn het met elkaar eens in welke situatie een wolf afgeschoten mag worden; dit zijn situaties waarin de wolf overlast kan veroorzaken aan de mens en diens woonomgeving. Het doden van diverse dieren (hond, schaap, geit, zwijn, hert of kip) wordt door minder mensen beschouwd als een situatie waarin de wolf mag worden afgeschoten. Zes procent van de mensen is van mening dat er geen enkele situatie bestaat waarin een wolf afgeschoten mag worden.

Als we kijken naar de achtergrondkenmerken, dan zien we dat mensen in het bezit van een hond vaker van mening zijn dat de wolf in geen enkele situatie afgeschoten mag worden. Er is ook een verschil te zien op basis van leeftijd. Mensen ouder dan 50 jaar vinden vaker dan de jongere mensen (18-34) dat wolven afgeschoten mogen worden indien zij kippen doden en zwijnen en/of herten. Verder vinden de bewoners van Nederland in twee situaties dat wolven eerder afgeschoten mogen worden dan de bewoners van de potentiële wolvengebieden, namelijk als wolven kinderen bedreigen en overlast veroorzaken in woonwijken.

Tot slot is aan de respondenten in de vorm van een zevental stellingen nog gevraagd welke behoefte aan informatie zij hebben en hoe zij aankijken tegen kosten voor de wolf.

Figuur 22: In hoeverre is men het geheel/enigszins eens met de volgende stellingen (basis: Nederland representatief, n=601 en mensen woonachtig in wolvengebieden, n=300)

Een groot deel van de mensen in Nederland vindt voorlichting belangrijk en heeft behoefte aan meer informatie over wolven; een minderheid geeft aan dat het onderwerp wolven hen niet of nauwelijks interesseert.

Wat betreft de kosten, zijn de meningen verdeeld: ruim een derde vindt het niet erg dat wolven geld kosten, een derde vindt dit wel erg en iets minder dan een derde is neutraal. Over of de overheid wel of geen geld moet steken in het onderwerp 'wolf' wordt even verdeeld gedacht.

Uit het kwalitatieve onderzoek: informatiebehoefte

Uit de focusgroepen met burgers bleek net als uit het kwantitatieve onderzoek dat er behoefte is aan meer voorlichting over wolven in Nederland, mocht(en) er inderdaad een of meerdere wolven naar Nederland komen. Gevraagd naar wat voor informatie er over wolven zou moeten worden verspreid, geven de respondenten aan dat dit vooral informatief (wat eten ze, wat doen ze, hoe moet je je als mensen gedragen rond wolven) en objectief (neutraal, niet te sensatiebelust maar ook niet te geromantiseerd) zou moeten zijn. De informatie moet genuanceerd zijn en zowel ingaan op de voor- als de nadelen en mogelijke problemen met wolven. Eén aspect wat met name wordt genoemd is dat er kan worden verwezen naar andere landen waar al wolven leven zonder problemen met mensen en waar mensen uit Nederland ook rustig op vakantie gaan en door het bos lopen en kamperen in wolvegebied.

Niet iedereen vindt de overheid objectief. Een deel van de respondenten zou liever via natuurkenners of natuurorganisaties worden geïnformeerd, bijvoorbeeld door biologen, Natuurmonumenten en/of Staatsbosbeheer.

Concreet wordt er bij de informatie gedacht aan spotjes op televisie (Postbus 51/SIRE), een folder, informatie op internet, kinderen via school informeren en een bijlage bij de krant. Ook noemen veel respondenten de mogelijkheid om de aandacht op de wolf te vestigen via een discussieprogramma (Shownieuws SBS, RTL Boulevard, de Wereld draait door).

BIJLAGEN:

- 1. Onderzoeksverantwoording**
- 2. Nauwkeurigheid van de uitkomsten en nomogrammen**
- 3. Vragenlijsten**
- 4. Resultaten interviews stakeholders**

BIJLAGE 1: Onderzoeksverantwoording

1) Kwalitatief

Het kwalitatieve onderzoek is uitgevoerd door middel van zeven individuele telefonische interviews met stakeholders en vier focusgroepen met burgers. De interviews duurden ongeveer 35 minuten en de focusgroepen twee uur. Zowel de interviews als de focusgroepen werden gehouden aan de hand van een vooraf afgestemde checklist. Het veldwerk heeft plaatsgevonden in de periode 21 november – 30 november 2011.

Bij de stakeholders zijn de volgende soorten personen bevraagd: een medewerker van het ministerie van EL&I, een boswachter, een handhaver van de natuurwet vanuit de provincie, een schaapherder, een beheerder van een camping, een (hobby)jager en een schapenboer.

De vier focusgroepen bestonden uit burgers, met spreiding in leeftijd, geslacht, opleiding, kinderen onder de 12 jaar, natuurminnend of niet. Twee focusgroepen zijn uitgevoerd in Hilversum en twee in Arnhem. In totaal hebben 31 burgers meegedaan aan de focusgroepen.

De respondenten zijn geworven door Intomart GfK, waarbij een deel van de namen en adresgegevens zijn aangeleverd door EL&I.

De interviews en focusgroepen werden uitgevoerd door een ervaren onderzoeker van Intomart GfK en zijn opgenomen op voicerecorder/DVD en op hoofdlijnen uitgewerkt/genotuleerd.

2) Kwantitatief

Uitvoering van het onderzoek

De doelgroep van het onderzoek bestond uit de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder. Mensen woonachtig in gebieden waar de wolf in de toekomst mogelijk voor kan komen hadden de bijzondere aandacht. In totaal zijn er 900 personen bevraagd; 600 personen verspreid over Nederland en 301 woonachtig in de potentiële wolvengebieden. De steekproef voor het onderzoek is getrokken uit het online panel van Intomart GfK. Om een zo groot mogelijke landelijke representativiteit te waarborgen zijn de steekproeven getrokken onder panelleden volgens landelijke verhoudingen (de Gouden Standaard).

Een gedetailleerde beschrijving van de kenmerken van de steekproef en de weging vindt u onder het kopje "steekproef en weging".

De vragenlijst is in samenwerking met de opdrachtgever geoperationaliseerd in een online vragenlijst (CAWI). De vragenlijst is van tevoren uitvoerig getest door Intomart GfK en DPC. Na definitief akkoord van de opdrachtgever op de online vragenlijst is het veldwerk gestart. De respondenten konden van 22 december 2011 t/m 2 januari 2012 de vragenlijst invullen.

De respondent krijgt bij CAWI via e-mail een uitnodiging voor het onderzoek, in de e-mail is een link opgenomen naar de vragenlijst. Door op de link te klikken opent het onderzoek automatisch en kan de respondent zelf via de computer de vragenlijst invullen. De gemiddelde invulduur enquête bedroeg circa 14 minuten. Uiteindelijk hebben er 901 respondenten meegedaan.

Tabel 1: Responsverantwoording

Aantal uitgestuurde uitnodigingen	1948
Vragenlijst niet afgemaakt	154
Vragenlijst niet geopend	629
Afgevallen op basis van screeningsvraag	174
Afgevallen op basis van volle quotacel	90
Aantal ingevulde vragenlijsten	901

Steekproef en weging

Het onderzoek heeft plaatsgevonden onder respondenten uit het algemeen publiek (landelijk representatief) en respondenten uit gebieden waar de wolf in de toekomst mogelijk voor kan komen. Op deze manier is er voldoende vertegenwoordiging van respondenten die mogelijk in de toekomst daadwerkelijk in contact kunnen komen met de wolf en kunnen de landelijke resultaten afgezet worden tegen deze groep. Hiertoe zijn twee steekproeven getrokken uit het panel van Intomart GfK. Hieronder volgt een korte toelichting op de manier waarop de twee steekproeven zijn getrokken:

Algemeen Publiek: De steekproef voor het algemeen publiek is getrokken naar de populatieverhoudingen van de Gouden Standaard 2011 op leeftijd (18-34/35-49/50-64/65 jaar en ouder), hoogst genoten opleiding (Laag, Midden en Hoog), geslacht (m/v) en regio (52 Cebucogebieden). Al deze kenmerken zijn voor al onze panelleden bekend.

Inwoners van mogelijk wolvengebied: De steekproef voor respondenten uit gebieden waar de wolf in de toekomst mogelijk kan komen is tevens getrokken uit het panel van Intomart GfK. Hiertoe is eerst een selectie gemaakt op basis van de volgende Cebuco codes: 2, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 45, 46, 47, 48, 49. Daarna zijn op basis van stedelijkheid alle respondenten die in een zeer stedelijk gebied woonachtig zijn (≥ 2500 adressen per km²) eruit gefilterd. Binnen deze selectie is een steekproef getrokken naar de populatieverhoudingen van de Gouden Standaard 2011 voor alle inwoners van de betreffende Cebucogebieden op leeftijd (18-34/35-49/50-64/65 jaar en ouder), hoogst genoten opleiding (Laag, Midden en Hoog) en geslacht (m/v).

De resultaten van het onderzoek zijn achteraf gewogen. De twee steekproeven zijn separaat van elkaar gewogen. Hieronder volgt een korte toelichting op de manier waarop de twee steekproeven zijn gewogen:

Algemeen Publiek: De steekproef voor het algemeen publiek is gewogen naar de populatieverhoudingen van de Gouden Standaard 2011 op de kenmerken leeftijd (18-34/35-49/50-64/65 jaar en ouder), hoogst genoten opleiding (Laag, Midden en Hoog), geslacht (m/v), stedelijkheid (5 categorieën van zeer sterk t/m niet stedelijk) en regio (op basis van de 12 provincies).

Inwoners van mogelijk wolvengebied: De steekproef voor respondenten uit gebieden waar de wolf in de toekomst mogelijk kan komen is gewogen naar de populatieverhoudingen van de Gouden Standaard 2011 op de kenmerken leeftijd (18-34/35-49/50-64/65 jaar en ouder), hoogst genoten opleiding (Laag, Midden en Hoog), geslacht (m/v). Om vergelijkbaarheid te behouden met de steekproef Algemeen Publiek (en er geen Gouden Standaard gegevens beschikbaar zijn voor inwoners van de betreffende Cebucogebieden in combinatie met het uitsluiten van zeer stedelijk gebied) is ervoor gekozen dezelfde percentages te hanteren als bij de steekproef Algemeen Publiek.

De gekozen aanpak voor bovenstaande wegingen heeft ervoor gezorgd dat het effect van de weging op de uitkomsten minimaal is (hoge steekproeffefficiëntie).

Rapportage

In de rapportage is gestreefd naar een optimale afstemming tussen volledigheid en beknoptheid. Hiertoe zijn zoveel mogelijk elementen uit de vragenlijst opgenomen en is gestreefd naar een maximaal gebruik van grafieken voor de weergave van de gegevens. Omwille van de overzichtelijkheid zijn alleen de statistisch significante en relevante verschillen³ tussen de onderscheiden doelgroepen (leeftijd, opleiding, geslacht, wel/geen kinderen, stedelijk/platteland en regio). Tevens is gekeken naar de verschillen tussen inwoners in heel Nederland en de potentiële wolvengebieden. In de bijlage is een exemplaar van de gehanteerde vragenlijst opgenomen, en een nomogram waarmee de betrouwbaarheidsmarges van de gevonden uitkomsten kunnen worden bepaald.

---

³ Daarbij wordt een betrouwbaarheid van <<alfa, meestal 95%>> gehanteerd.

Tenslotte

Het onderzoek is uitgevoerd in overeenstemming met het kwaliteitssysteem van Intomart GfK dat is gecertificeerd volgens de normen van NEN-EN-ISO 9001, ISO 20252 en ISO 26362. Intomart GfK onderschrijft de gedragsregels van E.S.O.M.A.R. (European Society for Opinion and Market Research) en is lid van de brancheorganisatie MOA (zie <http://www.moaweb.nl>)

Het is toegestaan de uitkomsten van onderzoek extern te publiceren. Wel dient in dat geval bij de onderzoeksresultaten als bron "Intomart GfK april 2011" te worden vermeld.

Exclusiviteit van verzamelde gegevens is gebaseerd op de Gedragscode van de MOA, art. 9 (zie <http://www.moaweb.nl>)

BIJLAGE 2: NAUWKEURIGHEID VAN DE UITKOMSTEN EN NOMOGRAMMEN

Het is mogelijk dat de resultaten die met een steekproef zijn verkregen, afwijken van die welke verkregen zouden zijn wanneer de totale populatie ondervraagd zou zijn. Dat toch met een steekproef wordt gewerkt, berust op de overweging dat de afwijkingen vrijwel zeker binnen bepaalde, op grond van de waarschijnlijkheidstheorie te berekenen, marges blijven. De grootte van de marges is afhankelijk van:

- de gevonden eventuele uitkomsten;
- de omvang van de steekproef (het aantal respondenten) waarbinnen deze uitkomst is verkregen;
- de zekerheid die men verlangt.

Op de volgende pagina is een nomogram opgenomen met behulp waarvan de marges, waarbinnen de afwijking in de uitkomsten met een waarschijnlijkheid van 95% zal blijven, worden afgelezen. Hiertoe gaat men als volgt te werk:

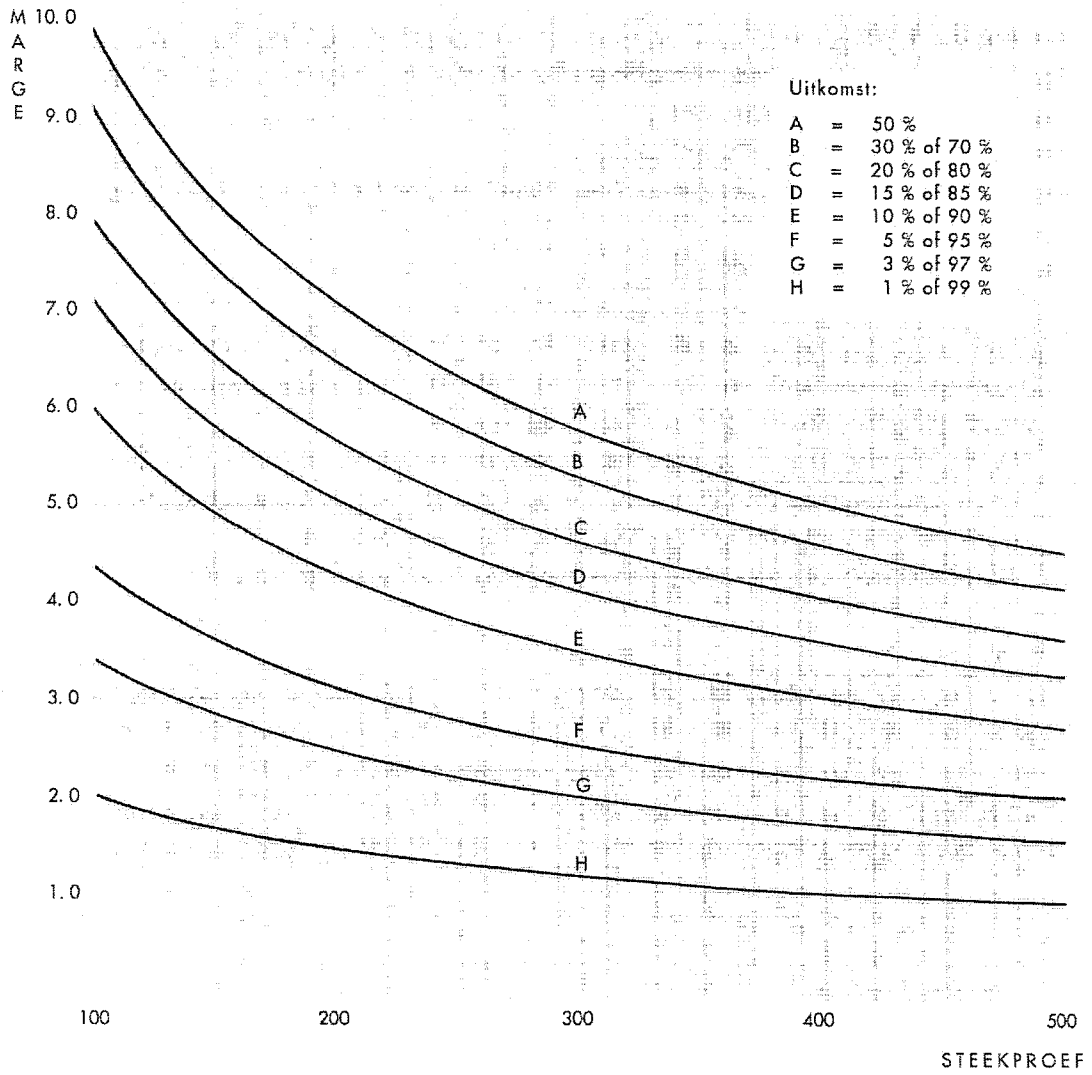
1. Op de horizontale as de grootte van de respons, waarin de uitkomst is verkregen, opzoeken.
2. Het snijpunt van de loodlijn vanuit het punt dat de respons aangeeft met een curve van de uitkomst waarvan men de nauwkeurigheid wil weten bepalen.
3. Ter hoogte van dit snijpunt op de verticale as de nauwkeurigheid aflezen.

Voorbeeld:

Een uitkomst in een tabel die gebaseerd is op de antwoorden van 350 personen bedraagt bijvoorbeeld 30%. Ter hoogte van de loodlijn vanuit het punt 350 op de horizontale as met de curve van 30 of 70 wordt de nauwkeurigheidsmarge 4.9 gelezen. Dit houdt in dat de uitkomst die verkregen zou zijn als de gehele populatie ondervraagd zou zijn met een waarschijnlijkheid van 95% zal liggen tussen $(30 - 4.9)\%$ en $(30 + 4.9)\%$, dat wil zeggen tussen 25% en 35%.

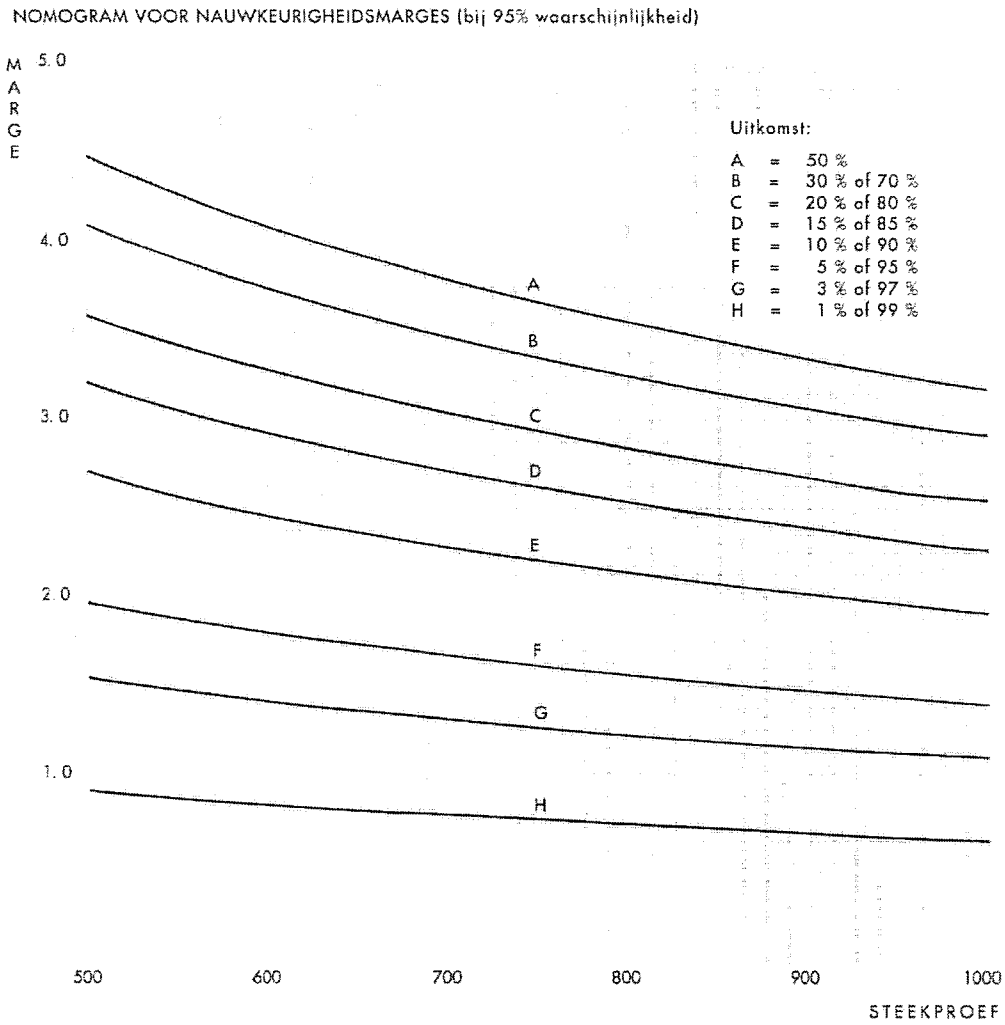
Nomogram voor nauwkeurigheidsmarges (n=0 t/m 500)

NOMOGRAM VOOR NAUWKEURIGHEIDSMARGES (bij 95% waarschijnlijkheid)

Nomogram voor nauwkeurigheidsmarges (n=500 t/m 1000)

BIJLAGE 3: checklisten**Checklist: telefonische interviews onder betrokkenen****Uitgangspunten:**

- ✓ 1 interview met iemand van EL&I; verder 6 met betrokkenen zoals schaaphouders, mensen met kleinvee, terreinbeheerders en recreatieondernemers
  - ✓ Doelstellingen:
    - ⇒ het verzamelen van input (argumenten en informatie) die in het verdere traject met de burgers kan worden gebruikt;
    - ⇒ het inventariseren van de meningen van de groep stakeholders.
  - ✓ Veldwerk: 16-23 november
  - ✓ Interviewer: Carlijn Ritzen
-

I. Inleiding en achtergrond respondent (5 min)

- Uitleg onderzoek: telefonisch interview van ongeveer 35 minuten, alle antwoorden zijn goed, interview wordt opgenomen op band maar alleen voor het onderzoek gebruikt, anonimiteit is geborgd.
- Kunt u kort wat vertellen over uw werk? Heeft u in uw werk met de natuur te maken? Op welke manier?

II. Wat is natuur en welke ontwikkelingen zijn er gaande (8 min)

- Wat is natuur volgens u? En specifiek in Nederland?
- Wat hoort er wel bij de natuur en wat niet? (*int: kort; de focus is om een breder kader te krijgen bij het onderwerp*)
- Wat voor veranderingen zijn er volgens u gaande in de natuur? Wat vindt u daarvan? (*int: weer kort, voor het bredere kader*)
- Wie is er verantwoordelijk voor de natuur in Nederland? (*Int: doorvragen bij overheid op landelijk of provinciaal*). Wat zou u hen graag mee willen geven? (*int: voor het bredere kader, kort houden, op hoofdlijnen*)
- Welke dieren horen wel en welke niet in Nederland? En specifiek bij de grote dieren (*Int: eerst open, daarna aantal bevragen, namelijk das, otter, vos, wolf, beer, lynx, wild zwijn*)
- Waarom wel/niet bij deze dieren?
- Wie is ervoor verantwoordelijk dat deze dieren zich goed in Nederland kunnen vestigen of dat zij er juist niet komen? (*int: kort, denk aan beleid, faciliteren, communicatie*).

III. Doorgaan op wolf (5 min)

- Specifiek voor de wolf, waar denkt u dan allemaal aan? U mag vrij associëren.
- U gaf net aan dat u wel/niet vond dat wolven thuishoren in Nederland, met als reden xxxx. Kunt u nog meer redenen geven waarom wel/niet? En wat zouden eventuele redenen kunnen zijn om de komst van de wolf wel/niet toe te juichen (*int: dus ook vragen naar de redenen van het tegenovergestelde antwoord*)
- Is er in uw mening over wolven in Nederland een verschil tussen een solitaire wolf zo nu en dan of een vast roedel wolven in Nederland?
- Welke problemen/kansen ziet u indien de wolf zich incidenteel in Nederland laat zien?
- Welke problemen/kansen ziet u indien een roedel zich in een gebied heeft gevestigd?
- Wie is er volgens u verantwoordelijk voor het stimuleren van de aanwezigheid of de aanwezigheid voorkomen van wolven in Nederland?
- Wat zouden zij moeten doen rond wolven? (*int: denk aan: voorlichting, faciliteren of juist tegenhouden dat wolven in Nederland kunnen komen, schade vergoeden, hekken betalen voor boeren, etc.*)

IV. Argumenten/info inbrengen (12-15 min)

- Ik ga u nu wat informatie geven over wolven

Informatie gedrag wolf die voor de wolf pleiten

- De wolf eet een breed scala aan prooidieren: reeën, zwijnen maar ook knaagdieren zoals muizen, ratten en bevers. Ze vallen bijna nooit schapen aan.
- Mensen zien de wolven nooit. Het enige wat ze kunnen merken van een wolf of wolven in Nederland is wolvenpoep en huilende wolven.
- Wolven vallen geen mensen aan. Ook niet als ze honger hebben in een strenge winter.
- Was deze informatie bekend?
- Hoe denkt u nu over wolven? (*int: beïnvloedt deze informatie de mening*)
- Ik ga u nu een aantal stellingen voorleggen. Kunt u aangeven of u het wel of niet hiermee eens bent? (*int: bij iedere stelling doorvragen op waarom*)
  - De komst van de wolf is een goed teken (voor de kwaliteit van de natuur)
  - De wolf hoort van oudsher in Nederland. De mensen hebben de wolven uitgeroeid, we zijn moreel verplicht om het mogelijk te maken voor wolven om zich weer in Nederland te vestigen.
  - (tegen) De wolf is een bedreiging voor vee. Dat is onwenselijk in Nederland.
  - Er is voldoende ruimte in Nederland. De wolf kan zich bijvoorbeeld op de Veluwe vestigen, want daar is voldoende wild en ruimte.
  - De wolf houdt de wildstand gezond (zorgt voor natuurlijk evenwicht).
  - (tegen) Wolven verstoren het natuurbeheer omdat ze een bedreiging vormen voor de grote grazers in natuurgebieden.
- Wat vindt u het belangrijkste van deze vijf stellingen? (*int: probeer weer te achterhalen of de mening wordt beïnvloedt door de argumenten*)

- Ik heb nog een drietal stellingen. Kunt u weer aangeven in hoeverre u het hiermee eens bent?
  - (voor) Als er weer wolven zijn in Nederland, is dat goed voor het toerisme, het zal mensen aantrekken om daar te gaan wandelen/fietsen, etc
  - (tegen) Als er weer wolven zijn in Nederland, dan schrikt dat mensen af omdat mensen bang zijn voor wolven. Het recreatietoerisme neemt af.
  - Als wolven schade aanrichten is dat niet erg want de overheid vergoedt de schade.
- Wat vindt u het belangrijkste van deze vijf stellingen? (int: probeer weer te achterhalen of de mening wordt beïnvloedt door de argumenten)
- Kunt u nog andere argumenten voor of tegen de wolf noemen?

V. Eindafweging, besluit en afronding (5 min)

- Alles samengevat, hoe denkt u nu over de komst van de wolf?
- Is er hierbij een verschil tussen de komst van een enkele keer een solitaire wolf of van een roedel blijvende wolven?
- Wat moet er gebeuren? (*int: doorvragen op voorlichting/informatie*) En wie moeten dat doen? (*int: doorvragen op rol van de overheid*)
- Geldt dit ook voor andere ontwikkelingen in de natuur in Nederland?
- Hoe gaat Nederland veranderen hierdoor (wat zijn de consequenties?)
- Bedanken
- Als nog niet bekend: noteren gegevens voor cadeaubon

Checklist: focusgroepen onder burgers**Uitgangspunten:**

- ✓ 4 focusgroepen van 2 uur met burgers; spreiding in leeftijd, geslacht, opleiding, kinderen onder de 12, natuurminnend of niet.
  - ✓ Doelstellingen:
    - ⇒ het inventariseren van de meningen, emoties en kennis van burgers over (ontwikkelingen in de) natuur en specifiek de komst van de wolf
    - ⇒ bepalen welke informatie en argumenten de meningen van de burgers kunnen beïnvloeden
    - ⇒ inventariseren van verwachtingen bij en wensen voor rolverdeling en taken van de centrale overheid, de provincies en andere organisaties
    - ⇒ verzamelen van input voor beleid en communicatie/voorlichting rond kwesties in de natuur zoals de komst van de wolf
  - ✓ Veldwerk: 28, 29 en 30 november;
  - ✓ Locatie: 28 en 29 november Intomart GfK, Noordse Bosje 13-15; 30 november Best Western Hotel Haarhuis, Stationsplein 1, 6811 KG Arnhem, tel. nr. 026-4427441
  - ✓ Tijden: 18:30-20:30 bij Intomart GfK; 17:30-19:30 uur en van 19:45-21:45 uur in Arnhem
  - ✓ Interviewers: Carlijn Ritzen en Martin de Bruin; Dorien Ballemans voor de 'talking heads'
-

I. Inleiding en achtergrond respondent (10 min)

- Uitleg onderzoekssituatie: camera, notulen, kijkers, anonimiteit, etc.
- Toelichting doel van gesprek: praten over de natuur en ontwikkelingen in de natuur
- Geen overhoring, geen goede of foute antwoorden, niet door elkaar praten.
- Voorstelrondje: leeftijd, functie, huishoudensamenstelling, huisdieren (hond?)

II. Wat is natuur en welke ontwikkelingen zijn er gaande (20 min)

(int: deze vragen op hoofdlijnen; de focus is om een breder kader te krijgen bij het onderwerp)

- Hoe gaat het met de natuur in Nederland?
  - Wat voor veranderingen zijn er volgens u gaande in de natuur?
  - Wat vindt u daarvan?
- Wat is natuur in Nederland volgens u (en wat niet)?
  - Wat doet u zelf in de natuur? Gaat u zelf graag de natuur in? Hoe belangrijk is de natuur voor u?

- Welke dieren horen wel en welke niet in Nederland? En specifiek bij de grote dieren (*Int: eerst open, daarna aantal bevragen, namelijk das, otter, vos, wolf, beer, lynx, wild zwijn*)
  - Waarom wel/niet bij deze dieren?
- Wie is er verantwoordelijk voor de natuur en deze dieren in Nederland? (*Int: doorvragen bij overheid op landelijk of provinciaal*).
  - Wat moeten zij doen (*int: kort, denk aan beleid, faciliteren, communicatie*).
  - Wat zou u hen graag mee willen geven? (*int: voor het bredere kader, op hoofdlijnen*)

III. Doorgaan op wolf; spontane associaties inventariseren (25 min)

- (*INT: respondenten schrijven op, inventariseer vervolgens mondeling*): Waar denkt u allemaal aan bij wolven?
- (*int: associaties, verzamelen via de stille wand. Iedere respondent mag op post-it notes opschrijven waar hij/zij aan denkt; vervolgens clusteren we deze op een flip-over of whiteboard en geven er overkoepelende namen aan*) redenen waarom wolven WEL in Nederland thuishoren? (*int: verzamelen via de stille wand en clusteren*)
- (*INT: zelfde procedure*): redenen waarom wolven NIET in Nederland thuishoren:
  - (*INT: vraag vervolgens of het uitmaakt of de wolf zich incidenteel laat zien of zich permanent vestigt met een roedel, en vervolgens*)
  - zitten er positieve/negatieve kanten aan een incidenteel voorkomende wolf en - zo ja - welke?
  - en zitten er positieve/negatieve kanten aan een permanent gevestigd roedel in Nederland en - zo ja - welke?
- Wat zou u doen als er een wolf of een groepje wolven in uw omgeving wordt gesignaleerd? (*int: welke dingen veranderen en is dat positief, neutraal, negatief?*)
- Denkt u dat een wolf of groep wolven schade zal veroorzaken?
  - Zo ja, wat voor schade (en is dat een slechte zaak)?
  - Wat moet er gebeuren als een wolf of groep wolven schade veroorzaakt?
- (*INT: laat handen opsteken*): Wie is er tegen de wolf in Nederland?
  - (*INT: vraag weer of het uitmaakt of de wolf zich incidenteel laat zien of zich permanent vestigt met een roedel*)
- Wie gaat er over dit soort zaken, dus wild, en dus ook wolven in Nederland?
  - Wat zouden deze organisaties moeten doen rond wolven? (*int: denk aan: voorlichting, faciliteren of juist tegenhouden dat wolven in Nederland kunnen komen, schade vergoeden, hekken betalen voor boeren, etc.*).
  - Wilt u zelf al burger betrokken blijven bij of wolven welkom zijn en hoe ermee wordt omgegaan? Op welke manier?

IV. Tonen van beelden (20 min)

Ik ga u nu drie korte filmpjes laten zien

- Eerste filmpje: jongen die foto laat zien
<http://www.youtube.com/watch?v=AtEHQaCLGbo&feature=related>
  - Wilt u opschrijven waar u aan denkt na het zien van dit filmpje?
- Tweede filmpje: agressieve wolf
<http://www.youtube.com/watch?v=67dTHb1CVpY&feature=related>
  - Wilt u opschrijven waar u aan denkt na het zien van dit filmpje?
- Derde filmpje: info over wolven
<http://www.youtube.com/watch?v=pQzVHPVo6VA&feature=related>
  - Wilt u opschrijven waar u aan denkt na het zien van dit filmpje?
- 4^e filmpje: wolf valt schaap aan
<http://www.youtube.com/watch?v=GGW1P3WXnnI&NR=1> (*INT: geef info erbij: vermoedelijk 2000 schapen gedood in 2011 in Frankrijk*)
  - Wilt u opschrijven waar u aan denkt na het zien van dit filmpje?
- Kort nabespreken van de filmpjes: wat heeft u opgeschreven bij film 1, 2, etc.;
  - typering per filmpje;
  - welk filmpje boezemt angst in, welk filmpje stelt gerust;
  - welke gebruiken in voorlichting, welke niet?

V. Argumenten/info inbrengen (20 min)

- Wat weet u eigenlijk allemaal over wolven? (*INT: inventariseren op whiteboard*)
  - waar heeft u de kennis vandaan?
- 1. Wat eten wolven volgens u?
  - *Eerst vragen, vervolgens informatie geven:* De wolf eet een breed scala aan prooidieren: reeën, zwijnen maar ook knaagdieren zoals muizen, ratten en bevers. Ook eten ze soms aas. Ze vallen soms schapen aan, als die zonder mensen en zonder verdere bescherming zijn. In Frankrijk maken schaapherders zich zorgen over wolven; daar zijn in 2011 al 2000 schapen doodgemaakt door wolven.
  - Reactie?
  - Informatie erbij: in Zweden zijn 21 ontmoetingen tussen honden en wolven geregistreerd. 1 hond heeft het overleefd. Reactie? Wat is erger, een hond dood of een schaap dood?
- 2. Bent u bang voor wolven/zijn anderen bang denkt u?
  - Hoe staan wolven tegenover mensen, denkt u? *vervolgens informatie geven:* Wolven zijn bang voor mensen en vertonen zich bijna nooit aan mensen. Het enige wat mensen kunnen merken van een wolf of wolven in Nederland is wolvenpoep en huilende wolven. Wolven vallen geen mensen aan. Ook niet als ze honger hebben in een strenge winter.
    - reactie?

3. Wat betekent de aanwezigheid van een wolf of groepje wolven in Nederland voor de natuur?
  - *Eerst vragen, vervolgens argumenten voorleggen:* De komst van de wolf is een goed teken (voor de kwaliteit van de natuur). De wolf houdt de wildstand gezond (zorgt voor natuurlijk evenwicht). Maar wolven verstoren ook het natuurbeheer omdat ze een bedreiging vormen voor de grote grazers in natuurgebieden.
  - Reactie?
  - bent u - op basis hiervan - voor of tegen de wolf?
4. Hoort de wolf eigenlijk in Nederland?
  - *Eerst vragen, vervolgens argumenten voorleggen:* De wolf hoort van oudsher in Nederland. De mensen hebben de wolven uitgeroeid, we zijn moreel verplicht om het mogelijk te maken voor wolven om zich weer in Nederland te vestigen.
  - reactie?
  - bent u - op basis hiervan, dus moraliteit - voor of tegen de wolf?
5. En is er plaats in Nederland voor de wolf?
  - Info: de wolf gaat lopen als het voedsel op is. Een wolvenroedel houdt zijn territorium vrij van andere wolven. Ook voor wolven is Nederland op een gegeven moment vol en dan moeten andere wolven hun heil ergens anders zoeken.
  - reactie?
  - heeft dit gevolgen voor uw denken over de ecologische hoofdstructuur?
6. Kosten wolven geld of leveren ze geld op? En is dat belangrijk?
  - *Eerst vragen, vervolgens argumenten voorleggen:* Wolven kunnen een bedreiging zijn voor kleinvee zoals schapen, geiten en kippen. Als deze niet (goed) beschermd zijn, kan een wolf er incidenteel een pakken. Dus dat kost geld. Maar aan de andere kant zouden wolven goed kunnen zijn voor het toerisme, het zal mensen aantrekken om daar te gaan wandelen/fietsen, etc. Maar het kan ook mensen afschrikken die bang zijn voor wolven.
  - Reactie?
  - bent u - op basis hiervan - voor of tegen de wolf?
- We hebben nu 6 argumenten behandeld: voedsel, wolf - mensverhouding, gevolgen voor de natuur, morele plicht, leefruimte, economie. Welke argumenten zijn belangrijk voor uw mening, welke tellen ECHT? Waarom? En waarom de andere niet of minder?

VI. Eindafweging, besluit en afronding (15 min)

- Wat vindt u - de discussie nu overziende - van de wolf;
  - spontane reactie;
  - heeft de wolf misschien ook iets intrigerends/fascinerends?
- Is de wolf welkom, wat u betreft?
  - Is de wolf welkom als solitaire wolf of als roedel blijvende wolven?
  - Verandert de Nederlandse natuur hierdoor. op wat voor manier dan ook?
- Wat zijn de voorwaarden voor zijn komst?
  - voorlichting nodig?
  - in wat voor vorm, welke toon;
  - en wie moet dat doen? (*int: doorvragen op rol van de overheid*)
  - moet de overheid alles weten over wolven;
  - is de overheid verantwoordelijk voor schade/overlast?
- Hoe zit het met andere ontwikkelingen in de natuur (denk aan zalm/forel in de rijn, otters, dassen); verwacht u daarbij hetzelfde optreden van de overheid of niet? Waarom (niet)?

VII. Afronding (10 min)

- Aanvullende vragen uit de meekijkkamer
- Vragen toestemming videocompilatie
- Bedanken en afsluiten

Vragenlijst kwantitatief onderzoek komst van de wolf

All

A1 In welke maatschappelijke onderwerpen bent u op dit moment geïnteresseerd en/of bezorgd?

TPM: voor elke rij mag men zowel geïnteresseerd als bezorgd aanvinden. Ook per kolom maar je meerdere antwoorden aanvinken. Indien geen van beide, daar dan wel single van maken.

	Geïnteresseerd	Bezorgd	Geen van beide
Gezondheidszorg	(M)	(M)	(S)
Economie	(M)	(M)	(S)
Politiek	(M)	(M)	(S)
Ontwikkelingshulp	(M)	(M)	(S)
Natuur	(M)	(M)	(S)
Onderwijs	(M)	(M)	(S)
Veiligheid	(M)	(M)	(S)

All

A2 Als het gaat om de natuur in Nederland, wat verstaat u daar dan allemaal onder?

1. Weilanden en akkers
2. Rivieren en meren
3. Duinen en strand
4. Parken in dorpen en steden
5. Heide en bossen
6. Anders namelijk..., (O)
7. Geen van deze
8. Weet niet

All

A3 Als het gaat om de natuur in Nederland, in welke omschrijving herkent u uzelf het meest?

- A. In mijn vrije tijd ga ik bij voorkeur de natuur in en ik zoek de natuur ook zelf op. Ik kom regelmatig in natuurgebieden.
- B. Ik ga wel eens de natuur in, maar ik doe in mijn vrije tijd ook graag andere dingen. Ik kom soms in natuurgebieden.
- C. Heel soms ga ik de natuur in, maar meestal doe ik in mijn vrije tijd andere dingen. Natuurgebieden bezoek ik zelden.
- D. Ik ga zelden de natuur in en ik kom nooit in natuurgebieden.

All

A4 Wie gaat er over de natuur in Nederland, wie bepaalt wat er gebeurt? U mag meerdere antwoorden geven. (M)

TPM: Randomised voorleggen

1. De rijksoverheid / de regering
2. De Tweede Kamer
3. De provincie(s)
4. Staatsbosbeheer
5. Natuurmonumenten
6. Het ministerie van Economie, Landbouw, en Innovatie (voormalig LNV)
7. Het ministerie van Infrastructuur en Milieu
8. De boeren
9. De beheerders van natuurgebieden
10. De jagers
11. Anders, namelijk .... (O)
12. Weet niet

All

A5 En wie gaat er over het beheer van de dieren in de vrije natuur in Nederland, wie bepaalt wat er gebeurt? U mag meerdere antwoorden geven. (M)

Denk hierbij bijvoorbeeld aan herten, wilde zwijnen, eekhoorns, dassen en ganzen.

TPM: Randomised voorleggen

1. De rijksoverheid / de regering
2. De Tweede Kamer
3. De provincie(s)
4. Staatsbosbeheer
5. Natuurmonumenten
6. Het ministerie van Economie, Landbouw, en Innovatie (voormalig LNV)
7. Het ministerie van Infrastructuur en Milieu
8. De boeren
9. De beheerders van natuurgebieden
10. De jagers
11. Anders, namelijk .... (O)
12. Weet niet

All

A6 Wat is volgens u de beste houding over de natuur in Nederland (los van wie hiervoor verantwoordelijk is)?

A				□				B
---	--	--	--	---	--	--	--	---

TPM: Toelichting: dit zijn de zogenaamde blokjesvragen, men kan het blokje verschuiven naar links of rechts zoveel als overeenkomt met de eigen mening/positie: iets meer naar de ene of de andere kant, helemaal naar de ene of de andere kant of in het midden blijven staan)

(volgorde is veranderd. TPM: Niet random)

1. Nederland heeft behoorlijk wat echte natuur	□□□□□□	Nederland is een 'park' met aangelegde natuur
2. Nooit ingrijpen in de natuur, de natuur moet je altijd haar eigen gang laten gaan	□□□□□□	Wel ingrijpen in de natuur als dat de natuur beter, mooier of veelzijdiger maakt
3. We moeten accepteren dat de natuur in Nederland soms voor schade en overlast kan zorgen	□□□□□□	Als er sprake is van schade of overlast moet altijd worden ingegrepen
4. Dieren in het wild bijvoeren als ze anders sterven van de honger	□□□□□□	Dieren in het wild hebben geen zorg van mensen nodig
5. In sommige gevallen is het afschieten van dieren in het wild (bijvoorbeeld bij te grote aantallen ganzen, zwijnen of herten) de beste keuze	□□□□□□	Dieren in het wild mogen nooit worden afgeschoten

B Dieren in Nederland en associaties bij en houding ten opzichte van de wolf

All

B1 Horen de volgende dieren volgens u thuis in Nederland? U wordt gevraagd echt uw eigen mening te geven.

Ik vind dat de volgende dieren in Nederland thuis horen.

TPM: Grid, antwoorden in kolom:

1. Zeker
2. Waarschijnlijk
3. Misschien wel, misschien niet
4. Waarschijnlijk niet
5. Zeker niet
6. weet niet/geen mening
7. ken ik niet

TPM: In rij; randomiseren

- a. das
- b. otter
- c. vos
- d. wolf
- e. halsbandparkiet
- f. lynx
- g. wild zwijn
- h. gans

All

B2 Stel de wolf vestigt zich spontaan in Nederland (hij komt uit zichzelf vanuit Duitsland of vanuit de Belgische Ardennen), is de wolf dan wat u betreft welkom of niet welkom?

TPM: programmeren zoals A6

Zeer welkom Helemaal niet welkom.

selection B2. = 1, 2, 3 Mensen die vinden dat de wolf welkom is

B4 Waarom vindt u dat de wolf welkom is in Nederland? (M)

TPM: Randomised voorleggen

1. Omdat de wolf vroeger ook in Nederland voorkwam
2. Het is een verrijking voor de natuur als er weer wolven zijn in Nederland
3. Wolven zorgen voor een natuurlijk evenwicht in de natuur
4. De natuur bepaalt zelf of de wolf hier komt
5. Het is een mooi dier
6. Het is spannend
7. Wolven zijn goed voor het toerisme in Nederland, het trekt mensen aan

8. Anders, namelijk... (O)

selection B2. = 7, 6, 5 Mensen die vinden dat de wolf niet welkom is

B5 Waarom vindt u dat de wolf niet welkom is in Nederland? (M)

TPM: Randomised voorleggen

1. Wolven eten schapen, geiten en kippen
2. Er is in Nederland te weinig ruimte voor wolven
3. Het is niet voor niets dat de wolven ooit zijn verdwenen uit Nederland
4. Wolven eten andere wilde dieren en daardoor komen er minder van die andere dieren
5. Wolven kunnen overlast bezorgen in de leefomgeving, bijvoorbeeld huisdieren aanvallen of vuilniszakken kapot maken
6. Wolven zijn gevaarlijk voor mensen
7. Mensen zijn bang voor wolven
8. Wolven hebben geen natuurlijke vijand in Nederland, daardoor kunnen er teveel wolven komen
9. Wolven kosten geld doordat ze schade veroorzaken en natuurgebieden moeten we anders inrichten (bijvoorbeeld hekken neerzetten)
10. Als de wolven komen, komen ze naar de bewoonde wereld
11. Wolven zijn een gevaar voor de schapen in de natuurgebieden
12. Wolven zijn een gevaar voor de paarden en runderen in de natuurgebieden
13. Wolven zijn slecht voor het toerisme in Nederland, het schrikt mensen af
14. Anders, namelijk... (O)

selection B2. = 7, 6, 5 of 4 Mensen die vinden dat de wolf niet welkom is

B4b Andere mensen vinden misschien wel dat wolven in Nederland welkom zijn. Waarom zouden zij dat vinden denkt u?

TPM: Randomised voorleggen

1. Omdat de wolf vroeger ook in Nederland voorkwam
2. Het is een verrijking voor de natuur als er weer wolven zijn in Nederland
3. Wolven zorgen voor een natuurlijk evenwicht in de natuur
4. De natuur bepaalt zelf bepaalt of de wolf komt
5. Het is een mooi dier
6. Het is spannend
7. Wolven zijn goed voor het toerisme in Nederland, het trekt mensen aan
8. Anders, namelijk... (O)

selection B2. = 1, 2, 3 of 4 Mensen die vinden dat de wolf welkom is

B5b Andere mensen vinden misschien niet dat wolven in Nederland welkom zijn? Waarom zouden zij dat vinden denkt u?

TPM: Randomised voorleggen

1. Wolven eten schapen, geiten en kippen
2. Er is in Nederland te weinig ruimte voor wolven
3. Het is niet voor niets dat de wolven ooit zijn verdwenen uit Nederland
4. Wolven eten andere wilde dieren en daardoor komen er minder van die andere dieren
5. Wolven kunnen overlast bezorgen in de leefomgeving, bijvoorbeeld huisdieren aanvallen of vuilniszakken kapot maken
6. Wolven zijn gevaarlijk voor mensen
7. Mensen zijn bang voor wolven
8. Wolven hebben geen natuurlijke vijand in Nederland, daardoor kunnen er teveel wolven komen
9. Wolven kosten geld doordat ze schade veroorzaken en natuurgebieden moeten we anders inrichten (bijvoorbeeld hekken neerzetten)
10. Als de wolven komen, komen ze naar de bewoonde wereld
11. Wolven zijn een gevaar voor de schapen in de natuurgebieden
12. Wolven zijn een gevaar voor de paarden en runderen in de natuurgebieden
13. Wolven zijn slecht voor het toerisme in Nederland, het kan mensen afschrikken
14. Anders, namelijk... (O)

All

B6a Stel u hoort dat er wolven voorkomen in een bepaald natuurgebied in Nederland en u bent daar in de buurt. Zou u daar dan gaan wandelen/fietsen/recreëren of zou u dat niet doen?

TPM: programmeren zoals A5

Zou ik zeker wel doen Zou ik zeker niet doen

All

B6b De aanwezigheid van de wolf speelt dan:

TPM: programmeren zoals A5

geen rol in mijn beslissing een grote rol in mijn beslissing

All

B7 Stel u wandelt door een natuurgebied in Nederland en op 50 meter afstand ziet u een wolf. De wolf merkt u op, blijft even staan en loopt dan weg. Wat is uw reactie?

TPM: programmeren zoals A5

- 1 Spannend   Niet spannend
- 2 Heel eng   Helemaal niet eng
- 3 Bijzonder   Niet bijzonder
- 4 Zou ik heel graag willen meemaken   Zou ik helemaal niet graag willen meemaken
- 5 Ik zou daar een andere keer weer gaan wandelen   Ik zou daar niet meer gaan wandelen
- 6 Hard weglopen   Rustig doorwandelen

All

B8 Los van of ik voor of tegen de komst van de wolf naar Nederland ben, denk ik dat:

- 1. Nederland zeker genoeg natuur en ruimte heeft voor wolven
- 2. Nederland net aan genoeg natuur en ruimte heeft voor wolven
- 3. Nederland net aan te weinig natuur en ruimte heeft voor wolven
- 4. Nederland zeker te weinig natuur en ruimte heeft voor wolven
- 5. weet niet / geen mening

All

B9 Hoeveel wolven zouden wat u betreft in Nederland mogen voorkomen?

- 1. Geen, ik vind één wolf al teveel
- 2. Zo nu en dan één enkele wolf is geen probleem, maar meer wolven wel
- 3. Van mij mag zich in Nederland wel één roedel van 3 tot 8 wolven vestigen
- 4. Ik denk dat twee of drie roedels, tot in totaal 20 wolven, geen probleem is
- 5. Als er maar minder dan 50 wolven in Nederland zijn, voorzie ik geen problemen
- 6. Als er maar minder dan 200 wolven in Nederland zijn, voorzie ik geen problemen
- 7. Als er maar minder dan 500 wolven in Nederland zijn, voorzie ik geen problemen
- 8. Van mij mogen er meer dan 500 wolven in Nederland zijn
- 9. Weet niet/geen mening

All

B10 In welke mate denkt u dat één enkele wolf in Nederland overlast en/of schade zou kunnen veroorzaken? [S]

- 1. Geheel niet/ heel weinig overlast/schade
- 2. Weinig overlast/schade
- 3. Niet weinig/ niet veel overlast/schade
- 4. Veel overlast/schade

5. Zeer veel overlast/schade

All

B11 In welke mate denkt u dat enkele roedels wolven (rond de 50 wolven) in Nederland overlast en/of schade zou kunnen veroorzaken? [S]

1. Geheel niet/ heel weinig
2. Weinig
3. Niet weinig/ niet veel
4. Veel
5. Zeer veel
- 6.

All

B12 Hoe groot schat u de kans dat over 5 jaar in Nederland wolven in het wild voorkomen, ook al zijn het er maar een paar?

TPM: programmeren zoals A6

Uitgesloten (0%) zeker (100%)

Plus weet niet toevoegen.

All

B13 Welke uitspraak is op u van toepassing?

TPM: programmeren zoals A6

Als de wolf in Nederland zou voorkomen dan zal ik daar persoonlijk...

nooit iets van merken / nooit mee te maken krijgen zeker iets van merken /
zeker mee te maken krijgen

Plus weet niet toevoegen.

C Kennis wolf en argumenten toetsen

All

C1 Hoeveel weet u over wolven? (S)

1. Ik weet heel veel over wolven
2. Ik weet best veel over wolven
3. Ik weet niet veel en niet weinig over wolven
4. Ik weet weinig over wolven
5. Ik weet heel weinig over wolven

All

C2 Kunt u van de volgende stellingen aangeven of ze volgens u waar of onwaar zijn?

TPM: Grid, antwoorden in kolom:

1. waar
2. onwaar
3. weet niet/geen mening

*TPM: In rij; randomiseren**Een aantal stellingen voorleggen met info en toetsen hoe de kennis is. en ook hoe geloofwaardig ze de stellingen vinden*

- a. Wolven in Europa eten reeën, zwijnen en kleine knaagdieren zoals muizen, ratten en bevers. Ook eten ze aas. Ze eten ook schapen, maar vallen geen schapen aan als die goed beschermd worden
- b. Wolven zijn een bedreiging voor mensen; wolven vallen regelmatig mensen aan
- c. Wolven zijn schuwe dieren. Ze zijn bang voor mensen en ze vallen in principe geen mensen aan
- d. In Frankrijk en Noorwegen doden wolven jaarlijks meer dan 1000 schapen
- e. In Gelderland is dit najaar een wolf in het wild gesignaleerd

D Invloed van verschillende gegevens

All

D1 3 foto's van wolven

Welke begrippen zijn op deze foto's voor u van toepassing? (M)

1. Eng/griezelig
2. Spannend
3. Mooi
4. Informatief
5. Geloofwaardig
6. Geen van deze

All

D2 We willen u vragen het volgende filmpje te bekijken

Filmpje slideshow; info over wolven

Welke begrippen zijn op dit filmpje voor u van toepassing? (M)

1. Eng/griezelig
2. Spannend
3. Mooi
4. Informatief
5. Geloofwaardig
6. Geen van deze

All

D3 We willen u vragen de volgende feiten over wolven te lezen.

- *Tot 1897 kwamen wolven in Nederland voor.*
- *De wolf leeft in kleine groepjes (roedels) van 2 tot 8 wolven.*
- *Wolven eten 3 tot 4 kilo vlees per dag. Ze jagen op reeën, wilde zwijnen en kleine knaagdieren en eten soms ook aas.*
- *Wolven kunnen ook schapen aanvallen als deze niet goed worden beschermd.*
- *Wolven zijn bang voor mensen en vallen ze zo goed als nooit aan.*
- *In Duitsland neemt het aantal wolven toe en ze komen steeds dichterbij Nederland.*
-

In hoeverre wist u deze feiten over wolven al?

1. Helemaal
2. Grotendeels
3. Enigszins
4. Een beetje
5. Helemaal niet

E Eindoordeel/afweging en rollen verschillende partijen

All

E1 We willen u na alle vragen en informatie nogmaals vragen of u vindt dat de wolf welkom is in Nederland. Stel de wolf vestigt zich spontaan in Nederland (uit zichzelf vanuit Duitsland of vanuit de Belgische Ardennen), is de wolf dan wat u betreft welkom of niet welkom?

TPM: programmeren zoals A6

Zeer welkom Helemaal niet welkom.

selection B2 anders ingevuld dan E2, oordeel van mensen is veranderd over de wolf

E2 Uw mening is (licht) gewijzigd over of wolven wel of niet in Nederland welkom zijn. Kunt u aangeven wat u het meest heeft beïnvloedt? (S)

1. de informatie over wat wolven eten en waar ze op jagen
2. de informatie over hoe wolven omgaan met mensen
3. de informatie over de verspreiding van wolven in Europa
4. de foto's
5. het filmpje
6. ik heb er wat langer over nagedacht
7. voor mijn gevoel is mijn mening niet veranderd
8. weet niet
9. anders, namelijk

Selection: B2 anders ingevuld dan E2 en E2 niet gelijk aan 7 = oordeel van mensen is veranderd over de wolf; geen weet niet of niet veranderd op E2

E3 Kunt u toelichten waarom dit uw mening heeft veranderd? (O)

All

E4 Wat vindt u dat er moet gebeuren?

TPM: Grid, antwoorden in kolom:

1. ja
2. nee
3. weet niet/geen mening

TPM: In rij;

- a. Wolven actief uitzetten in de natuur
- b. Er voor zorgen dat wolven naar Nederland kunnen komen, bijvoorbeeld door natuurgebieden te verbinden
- c. Het zo houden als nu, niets bijzonders doen
- d. Wolven tegenhouden/ weggagen zodra ze in Nederland komen
- e. Wolven doodschieten zodra ze in Nederland komen
- f. Wolven vangen en terugbrengen naar Duitsland en Polen waar ze oorspronkelijk vandaan komen

All

E5 Stel dat boeren en schapenhouders schade hebben door de wolf, wat zou dan volgens u moeten gebeuren:

1. Dan moet de overheid de schade betalen, hoe klein of hoe groot deze schade ook is
2. De overheid moet alleen compenseren als er sprake is van grote schade, en niet bij een enkel dier dat een keer is gegrepen door een wolf.
3. Niets, dit hoort bij het bedrijfsrisico van de boer of de schapenhouder

All

E6 Vindt u dat de overheid boeren en schapenhouders moet betalen om schade te voorkomen, zoals het plaatsen van hekken en dergelijke?

1. Ja volledig
2. Ja deels
3. Nee

All

E7 De wolf is een beschermde diersoort. De overheid mag in bepaalde situaties wolven afschieten. Wat is uw mening over voor welke situaties dit mag? (M)

TPM: random voorleggen

1. Indien de verkeersveiligheid in groot gevaar wordt gebracht
2. Indien wolven honden doden
3. Indien wolven kippen doden
4. Indien wolven schapen en/of geiten doden
5. Indien wolven zwijnen en/of herten doden
6. Indien wolven kinderen bedreigen
7. Indien wolven overlast in woonwijken veroorzaken
8. In geen enkele situatie mag op wolven geschoten worden
9. Weet niet / geen mening (O)

All

E8 Kunt u van de volgende argumenten aangeven in hoeverre u het er wel of niet mee eens bent?

TPM: Grid, antwoorden in kolom:

1. Geheel mee eens
2. Enigszins mee eens
3. Niet mee eens/niet mee oneens
4. Enigszins mee oneens
5. Geheel mee oneens
6. weet niet/geen mening

TPM: In rij; randomiseren

- a. Dat de aanwezigheid van wolven in Nederland geld zal gaan kosten vind ik niet erg
- b. Ik zou graag meer willen weten over in welke gebieden in Nederland de wolf mogelijk kan gaan voorkomen
- c. Ik zou graag meer willen weten over het gedrag van wolven
- d. Ik zou graag meer willen weten welke gevolgen er kunnen zijn als wolven in Nederland voorkomen
- e. Het onderwerp wolven in Nederland interesseert mij niet
- f. Ik vind het belangrijk dat ik goed word voorgelicht als de wolf zich in Nederland vestigt
- g. De overheid moet in het onderwerp wolf zo min mogelijk tijd en geld steken

F Achtergrondgegevens**All**

F1 We leggen een lijstje met goede doelen voor. Kunt u aangeven waaraan u financieel bijdraagt? U mag meerdere antwoorden geven. (M)

1. Natuurmonumenten, vogelbescherming, een van de provinciale landschappen, Wereldnatuurfonds (WNF) of andere organisatie die zich met natuur bezighoudt;
2. Kankerstichting, Hartstichting, Nierstichting of andere organisaties die zich met de gezondheidszorg bezighouden;
3. Novib, Cordaid, of andere organisaties die zich met ontwikkelingssamenwerking bezighouden;
4. Warchild, Artsen zonder Grenzen of andere organisaties die zich met het bestrijden van de gevolgen van oorlog bezighouden.
5. Geen van deze/ andere goede doelen

All

F2 Heeft u thuis:

1. Geen hond
2. 1 hond
3. Meer dan 1 hond

BIJLAGE 4: resultaten interviews stakeholders

Resultaten interviews stakeholders

Inleiding

Voor dit onderzoek zijn van zeven individuele telefonische interviews met stakeholders gehouden. De volgende soorten personen zijn bevestigd: een medewerker van het ministerie van EL&I, een boswachter, een handhaver van de natuurwet vanuit de provincie, een schaapherder, een beheerder van een camping, een (hobby)jager en een schapenboer. De interviews richtten zich op de het verzamelen van input (argumenten en informatie) die in het verdere traject met de burgers kan worden gebruikt en het inventariseren van de meningen van de groep stakeholders.

Hieronder worden kort de resultaten van de interviews weergegeven.

Houding ten opzichte van de natuur

De stakeholders staan in hun dagelijkse werk merendeels dicht bij de natuur. Een groot deel van de in dit onderzoek bevestigde stakeholders voelt zich sterk betrokken bij hun eigen dieren, bij dieren in het algemeen en bij de natuur. De stakeholders vinden dat je de natuur haar gang moet laten gaan. De natuur is altijd onderhevig aan verandering; dat gaat al eeuwen zo en moet je ook niet willen veranderen. Het is een biotoop die zichzelf in stand houdt. Dieren komen vanzelf wel naar Nederland als ze het hier een goed leefklimaat vinden, die hoef je niet te lokken of tegen te houden. Je moet dan ook niet angstvallig bij iedere bloem of dier de vraag stellen: past die wel in Nederland?

Volgens de stakeholders is het echter wel van groot belang dat de natuur zoals die in Nederland is, goed beheerd wordt. Nederland is een klein land, waar het essentieel is dat er een goede scheiding tussen natuur en bebouwing is. Er heeft namelijk geen enkel mens of dier baat bij dat dieren worden aangereden op de wegen. Het is daarom van belang dat de hekken om natuurgebieden hoog genoeg zijn en dat er op tijd wordt ingegrepen wanneer een dierenpopulatie te veel in omvang groeit waardoor ze moet uitwijken naar de bebouwde wereld op zoek naar voedsel. De verantwoordelijkheid hiervan ligt in handen van de centrale overheid en de provincies. Zij moeten zorgen dat er een gedegen langetermijnbeleid bestaat waar goed over de consequenties is nagedacht.

Kennis en houding ten opzichte van wolf

Onder de stakeholders is de houding ten opzichte van de wolf neutraal tot positief. Met name de stakeholders die zelf veel in de natuur aanwezig zijn, waren enthousiast over een eventuele wolf. De stakeholders zijn van mening dat je de natuur haar gang moet laten gaan. Als de wolf in Duitsland is gesignaleerd, is het ook best mogelijk dat hij een keer de grens oversteekt. Als de wolf wil komen, dan moet je die niet tegenhouden. Ook de twee personen met schapen (schaapherder en schapenboer) waren niet tegen de komst van de wolf.

Het is volgens de stakeholders echter wel de vraag of de wolf zich daadwerkelijk in Nederland zal gaan vestigen. Een wolf heeft namelijk ruimte nodig en in Nederland zal hij nooit de ruimte vinden die hij in Polen, Duitsland of Canada wel heeft. Wellicht is er plek voor één of enkele roedels, maar meer zal niet passen in een klein land als Nederland. Als de wolf uit zichzelf naar Nederland komt is het volgens de stakeholders wel prima, want dan ziet de wolf in Nederland voldoende voedsel en ruimte om te overleven. Maar als de wolf niet uit zichzelf komt, dan moet hij zeker niet bewust naar Nederland worden gehaald, en ook niet worden tegengehouden als hij terug wil als het voedsel in Nederland schaars wordt.

De stakeholders vinden dus dat de wolf de ruimte moet hebben om zichzelf te ontwikkelen en zijn dus niet per definitie tegen de komst van de wolf. Echter, mocht de wolf komen dan moet hij volgens de stakeholders wel goed beheerd worden. We leven namelijk in een klein land, waarin een goed beheer van de natuur noodzakelijk is. Voordat de wolf zich in Nederland vestigt, moet er daarom goed worden nagedacht over de economische gevolgen en consequenties daarvan.

Zo moeten er volgens de stakeholders bij een daadwerkelijke vestiging van de wolf hekken worden geplaatst om overlast en schade aan tuinen/akkers en huisdieren te voorkomen. Deze hekken moeten er ook voor zorgen dat wolven niet zomaar de (snel)wegen op zullen rennen, met het oog op zowel de veiligheid van de wolf als die van andere weggebruikers. In een omheind gebied is de wolf veel beter te reguleren. Daarnaast moet er financiële compensatie worden gegeven aan mensen die wel schade lijden, bijvoorbeeld doordat kleinvee wordt gedood. De stakeholders maken zich wel zorgen over de kosten, omdat er wordt bezuinigd in Nederland en de kosten verbonden aan het beheer van een wolvenpopulatie ten koste van iets anders zal gaan.

Hierbij is er wel een verschil of er één wolf komt of dat er meerdere roedels zich in Nederland vestigen. Want hoe meer wolven er komen, des te groter de kans wordt op overlast. Je ziet hiervan verschillende andere voorbeelden in Nederland, zoals de ganzen en wilde zwijnen. Toen er maar enkele waren, had niemand er overlast van. Maar nu het er steeds meer worden, ervaren steeds meer mensen problemen.

Argumenten *voor* de komst van de wolf die door de stakeholders spontaan zijn genoemd:

- De wolf is onderdeel van de biotoop: Je moet de natuur haar gang laten gaan; als de wolf wil komen, dan heeft hij een leefklimaat en anders gaat hij wel weer weg.
- De wolf houdt de wildstand in stand.
- Een wolf brengt economisch voordeel: hoe ruiger en spannender de natuur, hoe meer mensen er op af zullen komen.
- In een omheind gebied is het prima dat ze er zitten, zolang we er tenminste geen last van hebben.

Argumenten *tegen* de komst van de wolf die door de stakeholders spontaan zijn genoemd:

- Een wolf heeft geen meerwaarde, geen direct nut.
- Een wolf veroorzaakt schade en kost daardoor geld. Dat gaat ten koste van andere dingen.
- Zodra er meer wolven komen, dan krijg je overlast (bij één wolf is dat geen probleem).
- Er is te weinig plek voor de wolf in Nederland.
- Een wolf naar Nederland halen, is net als een dier in een dierentuin zetten. De helft van de natuurgebieden in Nederland zijn omkaderd.

Argumenten waarop door de stakeholders is gereageerd:

Stelling:

De wolf hoort van oudsher in Nederland. De mensen hebben de wolven uitgeroeid, we zijn moreel verplicht om het mogelijk te maken voor wolven om zich weer in Nederland te vestigen.

De situatie is in Nederland zodanig veranderd dat dit niet meer geldt. Toen de wolf hier vroeger was, was het allemaal veel ruimer en vlakker. Nederland is nu veel te dicht bebouwd en bevolkt. Waarom zou je een wildwesten als in 1400 terug verlangen?

Stelling:

Er is voldoende ruimte in Nederland. De wolf kan zich bijvoorbeeld op de Veluwe vestigen, want daar is voldoende wild en ruimte.

In Nederland is geen plek voor een dier dat veel ruimte nodig heeft en dagen moet kunnen struinen zonder een mens tegen te komen. Als hij voelt dat hij opgesloten is, dan zal hij het benauwd krijgen en misschien gevaarlijk worden. Maar laat de wolf het zelf maar bepalen. Hij weet zelf wel of er in Nederland genoeg ruimte voor hem is om zich te vestigen.

Stelling:

Wolven verstoren het natuurbeheer omdat ze een bedreiging vormen voor de grote grazers in natuurgebieden.

De wolf zal zich beperken tot wat hij nodig heeft. De wolf is een jager en als hij honger heeft, pakt hij een kip of een ree of schaap. Maar hij zal gewoon eten wat hij nodig heeft en verder niks.

Stelling:

Als er weer wolven zijn in Nederland, dan schrikt dat mensen af omdat mensen bang zijn voor wolven. Het recreatietoerisme neemt af.

Dat zal niet het geval zijn, omdat mensen juist de spanning opzoeken. Het zal hooguit een enkeling afschrikken. Het is wel zo dat mocht er een wolf ooit een mens aanvallen in Nederland dan is het zo gebeurd met de wolf.

Stelling:

De wolf is een bedreiging voor vee. Dat is onwenselijk voor Nederland.

Schapen moeten 's nachts niet in het veld blijven. Alle kuddes in Nederland hebben een schaapskooi, daar kan geen wolf bij. Overdag heb je sowieso geen last van de wolf, want zij hebben een ander patroon van leven. Wolven mijden mensen. Echter in Frankrijk hebben ze wel speciale kooien moeten maken om de schapen te beschermen tegen wolven.

Implicaties voor beleid en communicatie

Stakeholders vinden dat we als burgers allemaal verantwoordelijk zijn voor de natuur. De overheid/regering heeft echter als taak om het beleid en alle beslissingen die daar mee samenhangen te reguleren. De stakeholders verlangen naar een betrouwbare overheid die een leidende rol neemt en die de gemaakte plannen gedegen uitvoert en die niet na een paar jaar ineens de koers verandert. Natuurbeleid is een langetermijnbeleid.

Voor een goed natuurbehoud is volgens de stakeholders een strak beheer noodzakelijk. Onder beheer valt het tellen van dieren en het plaatsen en onderhouden van hekken. Op die manier houd je in de gaten wat er precies in de natuur gebeurt en kun je meteen ingrijpen als dat nodig is. Er moet dus ook continu toezicht worden gehouden dat het heersende beleid goed loopt. Daarbij is het wel belangrijk dat er ieder jaar opnieuw naar de natuur in Nederland wordt gekeken en het beleid regelmatig wordt bijgesteld. Bijvoorbeeld dat een dier beschermd wordt in tijden en gebieden waar dat het nodig is, maar dat die beslissing ook weer wordt aangepast zodra de populatie van het dier weer is aangetrokken. Dat moet met behulp van onder andere Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de betrokken provincies worden bekeken. Voorbeelden waarbij dit uit de hand is gelopen zijn de ganzen, wilde zwijnen en dassen. Daar gaat het nu zo goed mee dat ze overlast veroorzaken. Er moet in het beleid altijd worden gedacht uit het belang van het dier en geluisterd worden naar de mensen die er direct betrokken bij zijn.

Schade vergoeden is een goed uitgangspunt, maar je hebt dan wel de ergernissen en de toestanden dat dingen beschadigd of kapot zijn. Steeds meer wolven laten komen, en steeds meer vergoedingen betalen, lijkt net als bij zoveel andere dieren, niet de oplossing. De overheid moet bepalen of ze het beleid zo willen laten lopen dat er uiteindelijk schade betaald moet worden. En moet daar vervolgens de verantwoordelijkheid voor nemen.

Stakeholders hopen dat de provincies wel op één lijn komen nu er wordt gedecentraliseerd. Anders kunnen met name de mensen en organisaties op een grensgebied met twee verschillende richtlijnen te maken krijgen.

Volgens de stakeholders is het daarom belangrijk dat er goed gecommuniceerd en geïnformeerd wordt over het beleid en de consequenties van dat beleid. Het is de taak van de overheid om mensen op de hoogte houden van ontwikkelingen die plaatsvinden in de natuur en welke gevolgen die ontwikkelingen hebben. In het geval van de wolf moet er informatie over de wolf worden gegeven. Daar moet een goede documentaire of andere voorlichting over worden uitgegeven, zodat de media niet de kans wordt gegeven om er een wildwest verhaal van te maken.